

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Avaliku õiguse osakond

Karin Uuselu

**LAPSE ÕIGUS JA VÕIME AVALDADA ARVAMUST JA OSALEDA
TEDA PUUDUTAVAS TSIVIL- JA HALDUSKOHTUMENETLUSES
NING ARENGUPSÜHHOLOOGIA OSA SELLES**

Magistritöö

Juhendaja: Kristi Paron

Kaasjuhendaja: *mag. iur.* Paloma Krõõt Tupay

Tallinn

2021

SISSEJUHATUS	4
1. LAPSE ÕIGUS AVALDADA ARVAMUST TEDA PUUDUTAVAS KOHTUMENETLUSES	9
1.1. Lapse õigus avaldada arvamust kõigis teda puudutavates küsimustes	9
1.1.1. Lapse õigus avaldada arvamust lapse õiguste konventsiooni artikkel 12 lõike 1 alusel	9
1.1.2. Lapse õigus avaldada arvamust riigisisese õiguse alusel	12
1.2. Lapse õigus avaldada arvamust tsiviil- ja halduskohtumenetluses	14
1.2.1. Lapse õigus avaldada arvamust tsiviilkohtumenetluses	16
1.2.2. Lapse õigus avaldada arvamust halduskohtumenetluses	20
1.3. Kokkuvõte	21
2. LAPSE ÕIGUS OSALEDA TSIVIIL- JA HALDUSKOHTUMENETLUSES	23
2.1. Lapse põhiõigus osaleda kohtumenetluses	23
2.2. Lapse osalemine kohtumenetluses esindaja kaudu	26
2.3. Lapse osalemine kohtumenetluses iseseisvalt	31
2.3.1. Lapse teovõime	31
2.3.2. Lapse tsiviilkohtumenetlusteovõime	33
2.3.3. Lapse halduskohtumenetlusteovõime	35
2.4. Kokkuvõte	36
3. ARENGUPSÜHHOLOOGIA SEISUKOHAD LAPSE VANUSELE VASTAVATE PÄDEVUSTE KOHTA	39
3.1. Arengupsühholoogia olemus	39
3.2. Lapse arengupsühholoogia analüüs	41
3.2.1. Analüüsi põhialused	41
3.2.1.1. Eapiirid analüüsi alusena	41
3.2.1.2. Arengupsühholoogid analüüsi alusena	42
3.2.2. Lapse pädevus vastavalt vanusele	44

3.2.2.1.	Kolmeaastase lapse pädevus	44
3.2.2.2.	Seitsmeaastase lapse pädevus	47
3.2.2.3.	Kümneaastase lapse pädevus	50
3.2.2.4.	Kaheteistaastase lapse pädevus	51
3.2.2.5.	Neljateist- ja viieteistaastase lapse pädevus	54
3.3.	Kokkuvõte	55
	KOKKUVÕTE	58
	THE RIGHT AND THE ABILITY OF A CHILD TO EXPRESS HIS OPINION AND PARTICIPATE IN CIVIL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS CONCERNING HIM AND THE PART OF DEVELOPMENT PSYCHOLOGY IN IT (SUMMARY)	62
	KASUTATUD KIRJANDUS	66
	KASUTATUD ÕIGUSAKTID	71
	KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA	71
	LISA: JUHIS EAKOHASTE KÜSIMUSTE ESITAMISEKS LASTE ÜLEKUULAMISEL	72

SISSEJUHATUS

*„Lapsed on alati olemas olnud, ometi pole suhtumine neisse alati olnud ühesugune. Muutuv lapskuvand näitab, et lapsesse võib suhtuda mitmeti ning neid võib erinevalt kohelda.“*¹ Nii on märkinud lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid tutvustavas raamatus E. Verhellen. Lisaks on ta selgitanud, et umbes keskaja lõpuni suhtuti läänes lastesse ükskõikselt ning alles 16. sajandist alates hakati laste vastu mingit huvi üles näitama². R. Simanson täpsustab, et alates 18. sajandist hakati tunnustama arusaama sellest, et lapsed on kergesti haavatavad ning vajavad seetõttu erilist kaitset ja hoolt. 20. sajandil võeti tõsiasjana asjaolu, et laps ei ole väike täiskasvanu, vaid indiviid iseseisvate huvide ja vajadustega.³ 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses võeti läänes vastu esimesed lapsi käsitlevad seadused (peamiselt lastekaitse ja koolikohustuse reguleerimisega seoses)⁴.

Tänapäeval on lastel samasugused inimõigused nagu täiskasvanutel. Esimene rahvusvaheline dokument, mis keskendus puhtalt inimõigustele oli 1948. aastal vastu võetud ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon⁵. Laste õigused on rahvusvahelisel tasandil sätestatud laste õiguste konventsioonis (*edaspidi LÕK*)⁶, mis võeti vastu ÜRO peaassamblee poolt 20. novembril 1989. aastal. Õiguslikult tähendas see seda, et lastesse tuli hakata suhtuma kui individidesse, kellel on põhilised inimõigused. Enne seda võeti lapsi kui olendeid, kes ei olnud veel inimesed ning seetõttu vaadeldi last seaduse objektina.⁷ LÕK-i kehtestamisega sooviti rõhutada seda, et laps sarnaselt täiskasvanule on inimene koos kõigi õigustega, mis kehtivad kõigile lastele hoolimata vanusest, soost, rahvusest või muudest eripäradest⁸.

ÜRO Lapse Õiguste Komitee (*edaspidi Komitee*) hinnangul on LÕK rahvusvahelisel tasandil inimõiguste käsitleuses ainulaadne kokkulepe, sest see käsitleb laste õiguslikku tähendust. Ühest küljest ei ole lapsel täiealatuslikku iseseisvust nagu täiskasvanutel, kuid teisest küljest on laps

¹ Verhellen, E. Lapse õiguste konventsioon: konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad. Tallinn: Folger Art 2000, lk 8.

² Samas, lk 11-12.

³ Simanson, R. Lapse õigused: ainekava 5-7 aastaste laste õpetamiseks koos metoodiliste soovitusetega. Tallinn: Lastekaitse Liit 2004, lk 9.

⁴ Verhellen, E. (viide 1), lk 14.

⁵ ÜRO Inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus: <https://vm.ee/et/uro-inimoiguste-ulddeklaratsioon>. (24.04.2021)

⁶ Lapse õiguste konventsioon. RT II 1996, 16, 56.

⁷ Verhellen, E. (viide 1), lk 8.

⁸ Mis on lapse õiguste konventsioon? Arvutivõrgus: <https://www.oiguskantsler.ee/et/mis-lapse-%C3%B5iguste-konventsioon-0> (24.04.2021)

siiski õiguste kandja.⁹ Eesti ühines LÕK-iga 26. septembril 1991. aastal ning vastavalt Eesti Vabariigi põhiseaduse¹⁰ paragrahvile 123 kohaldatakse välislepingu sätteid juhul, kui Eesti seadused on Riigikogu poolt ratifitseeritud välislepingutega vastuolus. Mis tähendab, et LÕK on riigisisese lapse õigusi sätestavate regulatsioonide suhtes ülimuslik.

Nii rahvusvahelisel kui riigisisel tasandil loob vahe täiskasvanu ja lapse vahel vanus. LÕK-i artiklis 1 mõistetakse lapse all inimolendit, kes on alla 18 aastat vana. Ka Eesti riigisisese õiguskorras lastekaitseaduse (*edaspidi* Lasteks) § 3 lõike 2 alusel peetakse lapseks alla 18-aastast isikut¹¹. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse (*edaspidi* TsÜS) § 8 lõike 2 alusel on vanusepiir täisealise ja lapse vahel samuti 18-eluaastat¹². Erinevates seadustes nimetatakse alla 18-aastast peamiselt kas lapseks või alaealiseks. Käesoleva magistr töö raames kasutatakse alla 18-aastase isiku kohta mõistet laps, sest nii on sätestatud LÕK-is, mis on käesoleva uurimistöö üks alusallikatest.

Täisealisuse piir 18 eluaastat tähendab, et seaduse alusel on kindlaks määratud, mis täiskasvanutele lubatud ei ole üldse või on osaliselt lubatud lapsele. Samas on ka alla 18-aastastel vastavalt eri vanusele erinevad õigused ja kohustused, mida seadusandja olenevalt vajadusest ka muudab. Aeg-ajalt aktiveeruvad küsimused lapse eapiiride muutmises seoses mingi õiguse realiseerimisega. Näiteks kiideti Eestis 2015. aastal seaduse tasandil heaks mõte, et 16-aastased on küpsed valima kohaliku omavalitsuse volikogu¹³, märtsist 2021 saavad alla 18-aastased pöörduda iseseisvalt psühhiaatri vastuvõtule¹⁴ ning käesoleva magistr töö koostamise ajal on seadusandja tasandil aktuaalne seksuaalse enesemääramise vanuse muutmise küsimus¹⁵. Samas on erinevale vanusele erinevad õigused ja kohustused ka

⁹ Lapse Õiguste Komitee, Üldkommentaar nr. 12 (2009), lk 3, CRC/C/GC/12 Arvutivõrgus: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_heolu/uldkommentaar_nr_12.pdf (24.04.2021)

¹⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus. RT 1992, 26, 349... RT I, 15.05.2015, 2.

¹¹ Lastekaitseadus. RT I, 06.12.2014, 1 RT I, 12.12.2018, 49.

¹² Tsiviilseadustiku üldosa seadus. RT I 2002, 35, 216 ... RT I, 23.05.2020, 4.

¹³ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisea langetamiseks eelnõu 703 SE juurde. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/b0f58e59-bf36-40e3-bbd7-3aff08428bdf/Eesti%20Vabariigi%20p%C3%B5hiseaduse%20muutmise%20seadus%20kohaliku%20omavalitsuse%20volikogu%20valimistel%20valimisea%20langetamiseks> (24.04.2021)

¹⁴ Psühhiaatrilise abi seaduse § 3 muutmise seadus eelnõu 115 SE juurde. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/46227e22-05df-4e31-b982-0cdd490dfd52/Ps%C3%BChhiaatrilise%20abi%20seaduse%20%C2%A7%203%20muutmise%20seadus> (24.04.2021)

¹⁵ Leheste, G. Nelja ministeeriumi ühine seisukoht: seksuaalse enesemääramise eapiiri tõstmise teema vajab põhjalikku läbiarutamist. – Delfi 16.03.2021. Arvutivõrgus: <https://sport.delfi.ee/artikkel/92861319/nelja->

erinevates kohtumenetlustes. Karistusseadustiku alusel on laps süüvõimeline alates 14. eluaastast¹⁶. Tsiviilkohtumenetluse seadustikus (*edaspidi* TsMS) on sätestatud, et kohus peab ära kuulama vähemalt 10-aastase lapse¹⁷. Halduskohtumenetluse seadustik (*edaspidi* HKMS) määratleb, et kohus peab ära kuulama vähemalt 12-aastase lapse¹⁸. Käesoleva magistr töö probleem seisnebki selles, et „Komitee rõhutab, et artikliga 12 ei ole seatud vanusepiirangut lapse õigusele oma seisukohti väljendada, ...“¹⁹ See hõlmab ka lapse arvamuse avaldamist riigisisises kohtumenetluses.

2005. aastal avaldas Lastekaitse Liit raamatu LÕK-i põhimõtete rakendamise kohta praktikas ning selles jõuti järeldusele, et „*Praegune süsteem, mille kohaselt antakse lastele seaduslikud õigused teatud ikka jõudmisel, mitte siis, kui nad saavutavad vajaliku küpsuse ja võimekuse selle õiguse kasutamiseks, on ebaloogiline, ebaõiglane ja mitterahuldav. Ometi paistab, et see süsteem niipea ei muutu ...*“²⁰ Eelnev tõdemus pandi kirja aastal 2005 ning paraku tuleb sama tõdeda veel ka 16 aastat hiljem.

Käesolev magistr töö analüüsib Eesti seadustes sätestatud eapiire seoses laste kohtumenetluses arvamuse ära kuulamisega ja osalemisega. Antud töö piirdub käsitlusega lapse osalemise kohta tsiviil- ja halduskohtumenetluses. Kriminaalmenetlus jääb käesoleva uurimistöö käsitlusest välja kuna karistusõiguse eripäradest tulenevalt ei ole see võrraldev eelneva kahe menetlusliigiga. Lisaks allub kriminaalmenetlus mahukale eriregulatsioonile, mille käsitlus ei mahuks antud magistr töö raamidesse. Lapse osalemine kriminaalmenetluses väärib kindlasti iseseisvat teadustööd.

Käesoleva magistr töö eesmärk on välja selgitada kas ja kuidas on Eesti seadustesse üle võetud LÕK artikli 12 lõike 2 nõuded. Lisaks analüüsib töö autor, kas tsiviil- ja halduskohtumenetluses osalevate laste erinevates vanusepiirides on mingi süsteemsus ja kooskõla või see puudub. Lisaks selgitab välja, kuidas seadusandja on põhjendanud eri eapiiride seadmist ning kas arengupsühholoogia põhimõtted toetavad seaduses sätestatud laste õiguste ja kohustustega seotud eapiire.

ministeeriumi-uhine-seisukoht-seksuaalse-enesemaaramise-eapiiri-tostmise-teema-vajab-pohjalikku-labiarutamist (24.04.2021)

¹⁶ Karistusseadustik. RT I 2001, 61, 364 ... RT I, 10.07.2020, 18.

¹⁷ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. RT I 2005, 26, 197 ... RT I, 04.01.2021, 41.

¹⁸ Halduskohtumenetluse seadustik. RT I 23.02.2011, 3 ... RT I, 13.03.2019, 54.

¹⁹ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

²⁰ Pedak, P. (toim.) Laste õigused: ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. Tallinn: Lastekaitse Liit 2005, lk 94-95.

Töö eesmärgist lähtuvad uurimisküsimused:

1. kas ja kuidas arvestab riigisisene õigus LÕK artikli 12 lõikest 2 tuleneva lapse õigusega olla ära kuulatud igas teda puudutavas kohtumenetluses;
2. kuidas on lapsel võimalik osaleda riigisiseses tsiviil- ja halduskohtumenetluses;
3. millises vanuses lastele on antud õigus kohtumenetlustes arvamust avaldada ning osaleda;
4. mille aluse on seadusandja kehtestanud erinevad eapiirid kohtumenetluses arvamuse avaldamisele ja osalemisele;
5. kas erinevate vanusepiiride kehtestamisel kohtumenetlustes on arvestatud lapse arengupsühholoogia põhimõtetega.

Lähtuvalt eelnevalt välja toodud eesmärkidest ning neist tulenevatest uurimisküsimustest jaguneb magistritöö kolmeks suuremaks peatükiks. Töö esimeses peatükis käsitleleb töö koostaja lapse õigust avaldada arvamust nii teda puudutavates küsimustes üleüldiselt kui ka kitsamalt tsiviil- ja halduskohtumenetluses. Magistritöö teises peatükis keskendub autor lapse põhiõigusele osaleda kohtumenetluses ning tõekspidamistele, milles seisneb lapse teovõime ning tema tsiviil- ja halduskohtumenetlusteovõime. Lisaks analüüsib autor, millal saab laps kohtumenetluses osaleda esindaja kaudu ja millal iseseisvalt. Mõlemas peatükis märgib töö koostaja ära lapse erinevad eapiirid seoses kohtumenetluses ära kuulamise ja osalemisega. Selleks, et paremini mõista vastavas vanuses laste oskusi ja võimeid, keskendub töö kolmas osa lapse arengupsühholoogia põhimõtetele ning nende seostele lapse eri vanusepiiride kehtestamisel lapse osalemise, ära kuulamise ning arvamuse arvestamisega kohtumenetluses.

Magistritöö kirjutamisel on peamine rõhk dogmaatilisel meetodil, kuna autori eesmärk on analüüsida kehtivat õigust. Esimese ja teise peatüki teoreetiliste aluste käsitletused toetuvad peamiselt kehtivale LÕK-le (eelkõige selle artikkel 12), põhiseadusele, TsÜS-le, TsMS-le ja HKMS-le. Lisaks kõrvutab töö autor TsMS-i ning HKMS kehtivat ning eelnevaid regulatsioone selgitamaks välja neis sätestatud erinevate vanusepiiridega seonduvat. Väljatoodud seisukohad toetuvad lisaks ka seaduste eelnõudele, seletuskirjadele, kommentaaridele ning Eesti kohtute seisukohtadele. Kolmandas peatükis keskendub käesoleva töö koostaja lapse arengut uurinud erinevate psühholoogide analüüsitulemustele ning annab omapoolse hinnangu, kuidas need toetavad erinevate vanusepiiride kehtestamist lapse arvamuse avaldamisel ja osalemisel kohtumenetluses. Nimetatud peatükk baseerub peamiselt lapse arengupsühholoogia põhimõtete analüüsil eesti- ja inglisekeelse kirjanduse põhjal ning töö koostaja professionaalsel kogemusel,

mille aluseks on olemasolev kõrgharidus ning praegune töökogemus pedagoogika alal, mis võimaldab tuua uurimistöösse interdistsiplinaarse lähenemise.

Lapse kohtumenetluses osalemise kohta on Tartu Ülikoolis kaitstud omajagu kriminaalmenetluse erinevaid toiminguid puudutavaid magistritöid, kuid otseselt lapse kohtumenetluses ära kuulamist käsitlevaid magistritöid on varasemalt kaitstud kaks: üks neist käsitleb lapse ära kuulamist perekonnavaidlustes²¹ ja teine tsiviilkohtumenetluses kasutatavaid praktikaid²². Magistritöö koostaja hinnangul seisneb töö aktuaalsus asjaolus, et autorile teadaolevalt ei ole varem süsteemselt analüüsitud eri eapiiride sätestamist kohtumenetluses lapse osalemise ja ära kuulamise õigusele.

Magistritööd iseloomustavad märksõnad Eesti märksõnastikust: lapse õigused, tsiviilkohtumenetlus, halduskohtumenetlus, arengupsühholoogia.

²¹ Laigus, R. Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2012. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/26647> (24.04.2021)

²² Võsu, S. Lapse ärakuulamine: kasutatavad praktikad tsiviilkohtumenetluses. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2015. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48041> (24.04.2021)

1. LAPSE ÕIGUS AVALDADA ARVAMUST TEDA PUUDUTAVAS KOHTUMENETLUSES

1.1. Lapse õigus avaldada arvamust kõigis teda puudutavates küsimustes

1.1.1. Lapse õigus avaldada arvamust lapse õiguste konventsiooni artikkel 12 lõike 1 alusel

Kuigi käesoleva magistritöö fookuses on LÕK artikli 12 lõige 2, siis esmalt analüüsib töö autor lõiget 1, kuna selles on fikseeritud üldised nõuded, mis on põhialuseks ka nimetatud artikli järgnevale lõikele.

Rahvusvahelisel tasandil annab lapse arvamuse avaldamisele suunise LÕK-i artikli 12 lg 1, mille alusel peavad osalisriigid tagama lapsele, kes on iseseisvaks seisukohavõtuks võimelised, õiguse oma vaateid vabalt väljendada kõikides teda puudutavates küsimustes vastavalt lapse vanusele ja küpsusele.

LÕK-i suurem eesmärk üldkommentaari järgi on lapse kaasamisel arvamuse avaldamise kaudu luua laste ja täiskasvanute vahel mõttevahetus poliitika, programmide ja meetmete kujundamisel lapsi kõige rohkem puudutavates eluvaldkondades²³. Oluline rõhuasetus on sellel, et osalisriigid peavad eeldama, et laps on iseseisvalt suuteline oma seisukohti kujundama ning laps ei pea kõigepealt oma võimelisust tõestama²⁴. Magistritöö autori hinnangul on riigisiselt heaks näiteks 16-aastastele hääleõiguse andmine kohalike omavalitsuste valimistel, samuti noortevolikogude asutamine ning ka kooli tasandil õpilasomavalitsuse loomine.

Komitee hinnangul peavad osalisriigid tagama, et laps saab kõik vajalikud nõuanded ja teabe, et teha tema huve arvestav otsus. Komitee märkis ka, et lapsel on õigus arvamuse avaldamise õigust mitte kasutada, mis tähendab, et arvamuse avaldamine on lapse vaba valik ja mitte kohustus.²⁵ Üldkommentaari kohaselt on osalisriigid rangelt kohustatud tagama mehhanismid lapse arvamuse teada saamiseks kõigis teda puudutavates küsimustes ning vähem tähtsam ei ole asjaolu, et need seisukohad tuleb ka asjakohaselt arvesse võtta²⁶. Uurimistöö koostaja

²³ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 5.

²⁴ *Samas*, lk 6.

²⁵ Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat. Luxembourg: Euroopa Liidu väljaannete Talitus 2016, lk 43. Arvutivõrgus: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_et.pdf (24.04.2021)

²⁶ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

seisukohalt on lapse informeerimisega soenduv eelkõige lapsega töötava isiku (sotsiaaltöötaja, hooldaja, õpetaja, arst, psühholoog, kohtunik, advokaat jne²⁷) ametialase tegevuse sisuline küsimus. Näiteks on asjakohased info- ja juhendmaterjalid leitavad nii õiguskantsleri²⁸ kui ka Lastekaitse Liidu kodulehelt²⁹.

Komitee on selgitanud lapse arvamuse avaldamise seost tema vanusega. Nimelt ollakse seisukohal, et lapse õigus oma seisukohta väljendada ei ole seotud konkreetse vanusepiiriga ning sellest lähtuvalt kutsutakse osalisriike üles mitte kehtestama õigusnormides ega praktikas vanusepiire, mis kitsendaks lapse õigust olla ära kuulatud kõigis teda puudutavates küsimustes. Komitee sõnul on uuringud näidanud, et laps on võimeline oma seisukohti kujundama varajasest vanusest alates. Seega tuleb tunnustada ja austada ka sõnadeta väljendusviise nagu mäng, kehakeel, näoilme, joonistamine ja maalimine, mille kaudu väikesed lapsed väljendavad oma arusaamu, valikuid ja eelistusi.³⁰ Vanus üksi ei saa määrata lapse seisukohtade olulisust, sest lapse arusaamisvõime ei ole ühetaoliselt seotud lapse bioloogilise vanusega. Lapse areng ning sellega seoses tema võime iseseisvaks seisukohavõtuks on seotud kogu teda ümbritsevas keskkonnas toimuvaga. Seetõttu tuleb hinnata iga lapse seisukohta individuaalselt.³¹

Käesoleva magistritöö autor on oma 14-aastase praktilise lasteaiaõpetaja töökogemuse, mis põhineb pedagoogilisel töö 2-7-aastaste lastega, põhjal Komiteega samal seisukohal, et lapse arvamuse küsimine, selle hindamine ning arvesse võtmine on siiski pigem seotud lapse küpsusastme kui numbrilise vanusega. Lisaks saab uurimistöö autor kinnitada, et olenemata eest saab lapse arvamuste ja eelistuste kohta infot nii erinevate mänguliste kui ka kunstiliste tegevuste kaudu. Siinkohal ei saa jätta märkimata, et võtmeroll on isikul, kes lapsega kontakti loob. Töö koostaja on praktiliselt kogenud, et kaks samas vanuses last on ühte ja sama olukorda tagasisidestanud täiesti erinevalt. Seega peab lapse arvamust kindlaks tegev isik lapse isiksust, tema tausta, tegutsemismotiive jms väga hästi tundma, et saada lapselt tõetruu info.

Mõttekohti seoses kehtestatud eapiiridega on olnud juba mõnda aega nii riigisisisel kui rahvusvahelisel tasandil. E. Liiv on 2006. aastal avaldatud *Juridica* artiklis, seoses lapse ära

²⁷ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 9.

²⁸ Lastebudsmeni infomaterjalide alt leiab materjale nii lapsele, lapsevanemale kui spetsialistile seoses esmase kokkupuutega politseiga, psühholoogilise ja psühhiaatrilise abi saamise võimalustega jms. Arvutivõrgus: <https://www.oiguskantsler.ee/et/infomaterjalid>. (24.04.2021)

²⁹ Justiitsministeeriumi tellimusel on valminud lapsesõbraliku menetluse veebileht, mille kaudu saavad asjakohased juhised laps, tema seaduslik esindaja ning spetsialist. Arvutivõrgus: <https://www.lastekaitseliit.ee/et/2020/11/valmis-lapsesobraliku-menetluse-veebileht/> (24.04.2021)

³⁰ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

³¹ *Samas*, lk 7-8.

kuulamisega tsiviilkohtumenetluses, muuhulgas välja toonud, et kohtuniku tegevust lapse ärakuulamisel piirab vanusepiiri kehtestamine. Artikli autori hinnangul peaks arvestama lapse arengutasemega oma arvamuse kujundamisel ja selle väljendamisel³². Lisaks tsiviilkohtumenetluses määratletud eapiiri, 10 – eluaastat, puhul on seadustiku kommentaarides märgitud, et kohus võib ära kuulata ka noorema lapse³³.

Tallinna Ülikoolis 2012 aastal kaitstud magistritöös uuriti kohtumenetluses lapse ärakuulamisega tegelevaid isikuid, sh kohtunikke, kellelt küsiti arvamusi seoses lapse ära kuulamisega kohtumenetluses. Valim oli väike, mis ei lase teha üldistavaid järeldusi olukorra kohta, kuid käesoleva magistritöö koostaja arvates peituvad saadud vastustes vihjed sellele, milline on tegelikkus laste arvamuste avaldamisega seoses. Näiteks toodi välja, et kohus ei kuula ära alla 10-aastasi lapsi, ka mitte 9-aastaseid, kuigi see on seadusega lubatud³⁴. Lisaks tuli ühe vastuse kaudu välja asjaolu, et „*väiksemad lapsed kirjeldavad oma elu-olu ja suhteid ka lasteaias. Ka väikesed lapsed suudavad kirjeldada olukorda ja väljendada oma arvamust, mis omab menetluses olulist tähtsust*”³⁵. K. Valma analüüsis laste kohtumenetluses ärakuulamise materjale, mille põhjal jõudis ta järeldusele, et lapsed suudavad oma arvamuse välja öelda ja seda ka põhjendada olenemata vanusest³⁶.

Kuigi Valma teadustöö tulemusi ei saa üldistada, siis pidid saadud analüüsitulemused peegeldama tegelikkust, kuna 2017. aasta märtsis avaldas Komitee artikkel 12 täitmise osas Eestile soovitusel, kus oli kirjas järgnev: „*Komitee märgib, et riiklikus seadusandluses sätestatakse, et 10-aastase või vanema lapse peab ära kuulama teda puudutavate otsuste tegemisel ja kohus võib samuti ära kuulata noorema lapse. Siiski on komitee mures, et tegelikkuses kalduvad kohtunikud ära kuulama vaid neid lapsi, kes on vanemad kui 10-aastased*”³⁷. Sisuliselt sama probleem, mis Valma töös – alla 10-aastaseid lapsi ei taha kohtunikud menetluse raames ära kuulata, kuigi seadus annab selleks võimaluse. Mis põhjusel, selle uurimine ei ole käesoleva magistritöö teema.

³² Liiv, E. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses.- Juridica 2006/4, lk 258.

³³ Kõve, V. jt (koost.) Tsiviilkohtumenetluse seadustik III. XI-XV osa (§-d 475-759): kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2018. Komm § 552¹/3.2.a.

³⁴ Valma, K. Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistritöö. Tallinna Ülikool, 2012, lk 73, 98. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Valma.pdf> (24.04.2021)

³⁵ Samas, lk 71.

³⁶ Samas, lk 70.

³⁷ Lapse Õiguste Komitee. Lõppjäreldused Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta. 08.03.2017, lk 5, CRC/C/EST/CO/2-4 Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/et/lapse-oiigused-ja-heaolu-0> (24.04.2021)

Osalisriikidele soovitusi andes on Komitee rõhutanud, et osalisriigid peaksid lapse arvamuse avaldamise õiguse tagama kas vahetult või võtma vastu õigusaktid või muutma õigusakte, nii et lapsed saaksid seda õigust täielikult kasutada³⁸. Kuidas nende soovitustega Eesti õiguskorras on arvestatud, sellekohane pikem analüüs järgmistes alapeatükkides.

1.1.2. Lapse õigus avaldada arvamust riigisisese õiguse alusel

Riigisiselt annab õiguse lapse arvamuse ära kuulamiseks LasteKS, millesse on üle võetud LÕK-i art 12 nõuded. Nimetatud seaduse § 5 lõikesse 4 on otseselt sisse kirjutatud LÕK-i nõue osalisriigile nii, et igal lapsel on kõigis teda puudutavates küsimustes õigus võtta ise seisukoht ja oma vaateid ka väljendada. LasteKS-i seletuskirja kohaselt on säte seadusesse lisatud Välisministeeriumi ettepanekul eesmärgiga kinnistada LÕK-i põhialused riigisiseses õiguses ning lapsesõbraliku ühiskonna ühtsed nõuded lapse harmooniliseks arenemiseks ja oma võimete realiseerimiseks³⁹. LasteKS § 21 lõike 2 p 2 kohaselt tuleb laps ära kuulata arvestades tema vanust ja arengutaset ning selgitada talle nii kavandatava otsuse sisu kui ka põhjuseid. Seletuskirjas on märgitud, et lapse arvamuse väljaselgitamise seaduse eraldi punktina välja toomine tuleneb asjaolust, et nimetatud protseduur on eriline võrreldes muude asjaolude välja selgitamisega. Teistsugune muuhulgas seetõttu, et lapsele tuleb selgitada kavandatava otsuse sisu ja põhjuseid.⁴⁰

Lisaks on Sotsiaalministeeriumi kodulehel⁴¹ selgitatud, mida sisuliselt lapse arvamuse ära kuulamine tähendab:

- Lapsele selgitatakse temale mõistetaval viisil milles küsimus seisneb ja julgustatakse teda arvamust avaldama. Võrreldes täiskasvanuga vajab laps rohkem tuge oma arvamuse avaldamisel.
- Lapse arvamus kuulatakse ära ja tehakse pingutusi, et seda mõista. Vajadusel tuleb paluda lapsel uuesti seletada.
- Lapse arvamust kaalutakse otsuse tegemisel.

³⁸ Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat. (viide 25), lk 43.

³⁹ Seletuskiri lastekaitseseaduse eelnõu 677 SE juurde, lk 18. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f3beec87-7eaf-4aad-afa0-aacbdde93a4c/Lastekaitseseadus> (24.04.2021)

⁴⁰ Samas, lk 51.

⁴¹ Lapse õigused ja heaolu. Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/et/lapse-oigused-ja-heaolu-0> (24.04.2021)

- Kui otsust ei ole võimalik teha vastavalt lapse arvamusele, selgitatakse lapsele, miks tema arvamusega polnud võimalik arvestada.

Magistritöö koostaja hinnangul seisneb loetelu väärtus selle astmelises skeemis. Lapse ära kuulamisel peab läbima järgemööda iga etapi. Lapse ära kuulamise algul lisaks küsimuse selgitamisele, tuleb lapsele ette selgitada ka kavandatava otsuse sisu ja põhjused. Kui laps on ära kuulatud, siis otsuse tegemisel on väga oluline roll lapse arvamuse arvestamise kaalumisel. Lapse arvamusega arvestamisel on üheks määravaks kriteeriumiks lapse vanus koos küpsusastmega. Mida noorem on laps, seda rohkem on ta mõjutatud ümbritsevatest täiskasvanutest ning tema enda mõtted ja eelistused võivad olla lähedastest mõjutatud. Arengult küpsemal lapsel on kindlasti arvestatavamad tõekspidamised, mis ei tarvitse vanemate arvamustega enam niivõrd kattuda. Seega viimasel juhul on lapse arvamusel lõppotsuse tegemise juures kindlasti suurem osakaal kui noorema lapse seisukohal. Uurimistöö autori hinnangul on oluline lisada, et kuigi lapse jaoks parima lahenduse leidmise eesmärgil kuulatakse laps ära, ei tähenda see, et lapse enda soov on talle alati parim lahendus. Otsus tehakse siiski kõiki asjaolusid kaaludes ning võib juhtuda, et lapse tahtmist ei saagi arvestada. Sellise olukorra tekkimisel tuleb lapsele kindlasti selgitada, miks tema arvamusega ei olnud võimalik arvestada.

Lapse õiguse oma seisukohti avaldada sätestab ka perekonnaseadus (*edaspidi* PKS) § 116 lõikes 3. Nimetatud sätte kohaselt peavad vanemad last hooldades ja kasvatades arvestama sellega, et suureneb lapse võime ja vajadus iseseisvalt ja vastutusvõimeliselt tegutseda. Lisaks peavad vanemad arutama lapsega tema hooldus- ja kasvatusküsimusi, kui lapse arengutase seda võimaldab. Seaduse seletuskirja järgi tähendab see, et võimalust mööda tuleb anda lapsele õigus kaasa rääkida tema kasvatamise küsimustes⁴².

Eelnevast selgub, et LasteKS ei sätesta eapiire lapse ära kuulamisele. Seletuskirjast ilmneb, et LÕK-i sellekohased soovitusel on oma koha leidnud 2014. aastal vastu võetud ja 2016. aastal jõustunud seaduses. Kuigi vastavasisuline ilma eapiirideta säte on ka PKS-is olemas, siis sellest hoolimata sisaldab nimetatud seadus nii mõneski sättes konkreetse vanuse seoses lapse arvamuse avaldamisega. Millised eapiirid konkreetselt seaduses on sätestatud seoses kohtumenetlusega, sellest täpsemalt järgnevates alapeatükkides.

⁴² Seletuskiri perekonnaseaduse eelnõu 55 SE juurde, lk 32. Arvutivõrgus: [https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/982033c7-c2e1-2ce6-0479-ef2bf925488b/Perekonnaseadus%20\[55%20SE%20II-2\]](https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/982033c7-c2e1-2ce6-0479-ef2bf925488b/Perekonnaseadus%20[55%20SE%20II-2]) (24.04.2021)

1.2. Lapse õigus avaldada arvamust tsiviil- ja halduskohtumenetluses

LÕK art 12 lõike 2 kohaselt tuleb anda lapsele võimalus arvamuse avaldamiseks igas teda puudutavas kohtumenetluses vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel ja seda vastavalt riigisisestele protsessinormidele.

Seega Komitee selgituste järgselt peab olema lapsel, kes on võimeline ise seisukohta võtma, õigus oma vaateid väljendada igas teda puudutavas kohtumenetluses⁴³. Kehtiva TsMS-i kommentaarides lisatakse, et lapsele tuleb anda võimalus oma arvamuse avaldamiseks ise või esindaja või vastava organi kaudu vastavalt riigisisestele protsessinormidele⁴⁴.

TsMS-i kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et lapse ära kuulamise eesmärk kohtumenetluses on lapse heaolu kaitse ning tema kui menetlusosalise huvide kaitse⁴⁵. Euroopa Inimõiguste Kohus (*edaspidi* EIK) asjas *Gobec vs. Sloveenia* on asunud seisukohale, et väikeste laste puhul tuleb ametivõimudel otsustada lapse parimate huvide üle, kuid lapse kasvades suudab ta ise oma seisukohti kujundada ning sellest lähtuvalt tuleb kohtutel lapse arvamust kuulata⁴⁶. Eelnev seisukohavõtt põhineb LÕK art 12 lõikele 2, mille kohaselt tuleb tagada lapsele õigus kohtumenetluses arvamust avaldada. Seadustiku kommentaaride kohaselt on lapse kohtumenetluses ära kuulamise nõue otseselt seotud ka põhiseaduse §-ga 24, mis annab õiguse olla oma kohtuasja arutamise juures.⁴⁷

LÕK artikli 12 lõike 2 puhul rõhutab Komitee, et see säte kehtib piiranguteta kõikide last puudutavate asjakohaste kohtumenetluste kohta, muuhulgas ka perekondlike asjade suhtes. Nagu juba mainitud, saab laps arvamust avaldada vahetult, esindaja kaudu või vastava organi vahendusel riigisisestele protsessinormidele vastavalt, kuid Komitee soovib, et laps võiks olla igas menetluses vahetult ära kuulatud, kui seda saab teha.⁴⁸

TsMS-i kommenteeritud väljaandes on LÕK art 12 lõike 2 kohta märgitud, et kuna lapse õigus arvamust avaldada on tema õigus mitte kohustus, siis sisuliselt on see õigus mitte kasutada kaasarääkimise õigust, mis tähendab õigust vaikida ja oma arvamust mitte avaldada⁴⁹. Hoolimata sellest, et laps võib jätta enda arvamuse välja ütle mata, ei tähenda see, et lapse võib

⁴³ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 3,

⁴⁴ Kõve, V. jt (koost.) Tsiviilkohtumenetluse seadustik I. I-V osa (§-d 1-305): kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2017. Komm § 202/3.4.1.c.

⁴⁵ Kõve, V. komm § 552¹/3.1.a.

⁴⁶ EIKo 7233/04, *Gobec vs. Sloveenia*, p 133.

⁴⁷ Kõve, V. komm § 552¹/3.1.a.

⁴⁸ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 8.

⁴⁹ Kõve, V. komm § 552¹/3.1.b.

jätta ära kuulamata. Kui ikkagi tekib olukord, mil lapse arvamust ei küsita, siis sel juhul on tegemist menetlusliku rikkumisega ning kohus võib otsuse saata tagasi uueks läbivaatamiseks.⁵⁰ Eesti kohtupraktikas on last puudutavas asjas lapse ära kuulamata jätmine loetud menetlusnormi rikkumiseks ning saadetud asi maakohtule tagasi uueks läbivaatamiseks⁵¹. Lapse ära kuulamisega seoses on TsMS § 555 kommentaarides rõhutatud, et kui laps on jäänud näiteks ajutise eestkostja määramisel üle kuulamata, siis on tegemist menetlusõigusliku normi rikkumisega⁵². EIK-i tõekspidamise kohaselt⁵³ rikutakse lapse ära kuulamata jätmisega EIÕK artiklit 8, mis reguleerib õigust era- ja perekonnaelu austamist⁵⁴. Tõsiasi, et lapse ära kuulamata jätmine teda puudutavas kohtuasjas loetakse menetlusnormi rikkumiseks, tõendab magistritöö autori hinnangul, et lapse arvamuse avaldamine ja sellele kohase kaalu andmine on õiguskorra vaieldamatu osa ning ei olene ärakuulaja enda otsusest, kas seda teha või tegemata jätta.

LÕK-ist lähtuvalt soovitatakse lapse ära kuulamist mitte siduda konkreetse vanusega, sest Komitee sõnul on uuringud näidanud, et laps on võimeline oma seisukohti kujundama varajasest vanusest alates⁵⁵. Kuid Eestis nii tsiviil- kui halduskohtumenetluses on lapse õigus arvamust avaldada seotud kindlate eapiiridega. TsMS kommenteeritud väljaandes on kirjas, et seadus sätestab eri vanuses alaealistele vastavad menetlusõigused ning vanuse määramise aluseks on lapse eelduslik küpsusaste.⁵⁶ Kuna eelnev põhjendus on magistritöö autor jaoks liiga üldine ega ava erinevate vanuste sätestamise konkreetseid põhjuseid, siis analüüsibki töö koostaja kahes järgnevas alapeatükis, milliste vanusepiiridega on seotud lapse õigus kohtumenetluses oma arvamust avaldada ning millest lähtuvalt on seadusandja need eapiirid sätestanud.

⁵⁰ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 9.

⁵¹ Kukkes, K., Teelahk, N. Menetlusõiguse normi rikkumise tõttu ringkonnakohtult maakohtule tagasi saadetud tsiviilasi. – *Juridica* 2018/9, lk 643-655, lk 652.

⁵² Kõve, V. komm § 555/3.3.e.

⁵³ EIKo (viide 46)

⁵⁴ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. RT II 2010, 14, 54.

⁵⁵ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

⁵⁶ Kõve, V. komm § 202/3.4.1.c.

1.2.1. Lapse õigus avaldada arvamust tsiviilkohtumenetluses

S. Võsu oma magistritöös on selgitanud, et „*Laps võib tsiviilkohtumenetluses olla hageja, kostja või puudutatud isik. Kui laps on menetluses hageja, (nt elatise nõudes), on lapse seaduslikuks esindajaks tema ema või isa. Kostjaks satub laps siis kui näiteks vaidlustatakse isaduse kannet*“.⁵⁷ E. Liiv Juridica artiklis on arutlenud selle üle, kes on laps tema ära kuulamisel tsiviilkohtumenetluse seadustiku mõttes ja kas lapse ära kuulamine on menetlustoiming. Samuti analüüsib Liiv, kas last oleks võimalik paigutada „asjast puudutatud isiku“ mõiste alla TsMS § 198 lg 1 punkt 2 mõistes. Arutelu käigus on jõudnud Liiv seisukohale, et laps on menetlusosaline, kuid mitte selle tavapärase mõttes.⁵⁸

K. Kerstna-Vaks on 2011 a. Juridica artiklis kirjutanud järgmist: „*Õiguskirjanduses on avaldatud arvamust, et lapse ärakuulamise eesmärk tsiviilkohtumenetluses on tavaliselt see, et saaks lahendatud vanematevaheline vaidlusküsimus ja tehtud otsus, mis kõige enam vastaks lapse huvidele*“.⁵⁹ Magistritöö koostaja arvates tuleb tõdeda, et tsiviilkohtumenetluses ongi lapse õigus arvamust avaldada peamiselt seotud perekondlike vaidlustega. Seega eelnevalt välja toodud TsMS-i kommenteeritud väljaande selgitus, et lapse ära kuulamise eesmärk on muuhulgas lapse heaolu⁶⁰, on töö autori hinnangul sisuliselt täielikult kooskõlas kaasustega, milles osaleb laps. Mis saaks olla rohkem seotud lapse heaoluga, kui tema igapäevane perekondlik elukorraldus.

Tsiviilkohtumenetluses lapse ära kuulamise üldsäte (hagita menetluses) on TsMS § 552¹ lg 1, mis sätestab, et kohus peab ära kuulama vähemalt **10-aastase** lapse isiklikult teda puudutavas asjas ning kohus võib ära kuulata ka noorema lapse. Sama paragrahvi lg 3 sätestab, et kohtul peab olema mõjuv põhjus, kui ta loobub lapse ära kuulamisest. Seaduse kommentaaride kohaselt on kohtul kohustus enne last puudutavas menetluses otsuse tegemist ära kuulata asjasse puutuva vähemalt 10-aastase lapse arvamus ning selle kaudu kaasata laps teda puudutavasse menetlusse⁶¹. Magistritöö autor mõistab sätet nii, et alates 10. eluaastast on kohtul kohustus laps ära kuulata, kuid noorema kui kümneaastase lapse arvamuse küsimine on kohtu kaalutlusotsus.

⁵⁷ Võsu, S. (viide 22), lk 16.

⁵⁸ Liiv, E. (viide 32), lk 259-260.

⁵⁹ Kerstna-Vaks, K. Hagita menetluse üldised küsimused. Riigikohtu praktika. – Juridica 2011/5, lk 395.

⁶⁰ Kõve, V. komm § 552¹/1.

⁶¹ Samas

Antud sätte üheks lähtekohaks on olnud juba eelnevalt nimetatud 1998. aasta TsMS, mis samuti reguleeris vanuseti lapse menetluses osalemist §-des 71 ja 266 lg 2⁶². Kahjuks toleaege seadustiku eelnõu seletuskiri⁶³ nimetatud sätete mõtet ja sisu põhjalikumalt lahti ei seleta küll, aga on TsMS eelnõu 194 SE juurde kuuluvas seletuskirjas märgitud järgnev: „*Ärakuulatava lapse vanuse alampiiri toomine n-ö allapoole ei ole mõistlik, kuna lapsed võivad olla väga erineva arengutasemega. Eelnõus on seetõttu jäetud alla 10 aastase lapse ärakuulamine kohtu otsustada, konkreetse juhtumi asjaolusid arvestades*“⁶⁴. Siinkohal oleks magistr töö koostaja soovitud diskuteerida mõtte üle, et laste erineva arengutaseme tõttu ei ole põhjendatud alla 10-aastase lapse ära kuulamine. Töö autori hinnangul peaks olema just see seisukoht aluseks, miks tuleb ära kuulata ka nooremad kui 10-aastased lapsed. Tuginedes lapse arengut uurinud psühholoogide arvamusele, et laste areng on individuaalne⁶⁵, sest areng toimub erinevas tempos⁶⁶ ning magistr töö autor enda töökogemusele lasteaiaõpetajana, saab töö koostaja kinnitada, et laste areng on isikupärane ning lapse oskusi ja teadmisi tuleb hinnata eelkõige küpsuse põhjal. Seega käesoleva töö autori arvates oleks viimati välja toodud seletuskirja põhjendus aluseks, miks peaks hindama lapse vanuse kõrval ka tema küpsusastet ning selle sobivuse alusel võiksid saada sõnaõiguse ka noorema ealised.

Kümneaastase vanusepiiri määramise teiseks lähtekohaks oli saksa õigus kehtiva FGG alusel, mille järgi tuleb kohtus isikuhooldusasjades ära kuulata vähemalt 14-aastane laps⁶⁷. Kehtiva TsMS kommentaaride autorite väitel on ärakuulatava lapse miinimum vanus 10 eluaastat otstarbekas lähtuvalt laste erinevast arengutasemest. Seadusest lähtuvalt on kohtul õigus ära kuulata ka nooremad kui 10-aastast last. See on kohtu kaalumisotsus, mille puhul võetakse arvesse konkreetse juhtumi asjaolud (erand § 555 lg 1, vanusepiiriks 7 eluaastat).⁶⁸ Käesoleva magistr töö autorit ei veena seisukoht, et 10-aastase lapse ära kuulamine on otstarbekas kuna laste arengutase on erinev. Töö koostaja on jätkuvalt seisukohal, et kuna laste areng on erinev

⁶² Tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu 518 SE, lk 25 ja 86. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/8837ac35-4e0d-32fa-ac16-7abe49d4967a/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20eeln%C3%B5u> (24.04.2021)

⁶³ Seletuskiri tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu 518 SE juurde. Arvutivõrgus: [ww.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/8837ac35-4e0d-32fa-ac16-7abe49d4967a/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20eelnõu](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/8837ac35-4e0d-32fa-ac16-7abe49d4967a/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20eelnõu) (24.04.2021)

⁶⁴ Seletuskiri tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse eelnõu 194 SE juurde, lk 37-38. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/57af5aca-06a7-159e-7d61-03607a2dce5e/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20ja%20sellega%20seotud%20seaduste%20muutmise%20seadus> (24.04.2021)

⁶⁵ Lindgren, H. C., Suter, W. N. Pedagoogiline psühholoogia koolipraktikas. Tartu: Tartu Ülikool 1994, lk 44.

⁶⁶ Kivi, L., Sarapuu, H. (koost). Laps ja lasteaed: lasteaiaõpetaja käsiraamat. Tartu: Atlex 2005, lk 17; Leppik, P. Lapse ja tema mõtlemise arendamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 52.

⁶⁷ Kõve, V. komm § 552¹/ joonealune viide 1396.

⁶⁸ Samas, komm § 552¹/3.1.a.

siis ainuüksi see ongi põhjus, miks lapse arvamuse avaldamisel vanusepiiride kõrval on pigem vajalik lapse küpsuse hindamine.

Lisaks on 10-aastase lapse ära kuulamise kohustus sätestatud ka TsMS § 384 lg-s 4, mis sätestab, et kohtul tuleb ära kuulata vähemalt 10-aastane laps enne kui kohus hakkab hagi tagamise korras reguleerima vanema õigusi lapse suhtes või vanema suhtlemist lapsega või kohustab kostjat last välja andma.

Paragrahv 552¹ lõikele 1 on ka erisäte § 555 lg 1, mis sätestab, et kohtul on õigus esialgse õiguskaitse rakendamisel määrata lapsele ajutise eestkostja. Nimetatud olukorras tuleb eelnevalt ära kuulata vähemalt seitsmeaastane piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega laps. See tähendab, et nimetatud paragrahvi järgne **7-aastase** lapse ära kuulamine rakendub ainult eestkostja määramise menetluses ja seda paragrahvi kohaldatakse erisättena § 521 asemel⁶⁹. 1998. aasta TsMS⁷⁰ alusel võis kohus kutsuda last seletuste andmiseks alates 7. eluaastast (§ 71 lg 3) ning seoses eestkostja määramisega (§ 266 lg 2). Nimetatud seadustiku eelnõu seletuskirjas⁷¹ nimetatud sätete mõtet ja sisu põhjalikumalt lahti ei seletata. Kehtiva seadustiku kommenteeritud väljaande kohaselt sarnaneb § 555 üldjoontes saksa õigusele (FamFG § 49 lg 1)⁷², kuid konkreetset vanust algallikas märgitud ei ole⁷³.

Kuna TsMS kommenteeritud väljaandes ei ole põhjendatud nii noore eapiiri – 7 eluaastat – sätestamist, siis magistritöö autori arvates seisneb põhjus seaduses määratud situatsioonis. Nimelt küsitakse nii varajases eas lapse arvamust esialgse õiguskaitse rakendamisel ajutise eestkostja määramisel, kellel on kaalukas ülesanne kaitsmaks lapse õiguseid ja huve. Seega oleks töö koostaja vaatekohast mõeldamatu, et laps nii olulise isiku määramise puhul sõnaõigust ei omaks. Kas ja mil määral saab lapse arvamusega lõppotsuse tegemisel arvestada, ei olene ainult lapse vanusest, vaid töö koostaja hinnangul pigem lapse küpsusastmest.

Paragrahvi 384 lõikes 4 ja paragrahvi 555 lõikes 1 on reguleeritud lapse ära kuulamine perekondlike vaidluste puhul. Sisuliselt on tegemist sama valdkonna teemadega, kuid ärakuulatava lapse vanused on erinevad. Magistritöö koostaja arvamusel on seadusandja võib-olla pidanud kahes erinevas sättes reguleeritud perekonnaasju erineva kaaluga olukordadeks

⁶⁹ Kõve, V. komm § 555/3.1.a.

⁷⁰ Eelnõu 518 SE, lk 26 ja 87.

⁷¹ Seletuskiri 518 SE.

⁷² Kõve, V. komm § 555/2.

⁷³ Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. – BGB I 2008 I S 2586, 2587; 2016 I S 2222. Arvutivõrgus: <https://www.gesetze-im-internet.de/famfg/BJNR258700008.html> (24.04.2021)

ning sellest lähtuvalt sätestanud lapse ära kuulamisele ka erinevad eapiirid. Uurimistöö autor ise on seisukohal, et igasugune perekondlik vaidluskoht on lapse elus olulisel kohal ning seetõttu võiks selles ärakuulatava lapse eapiir seadustes olla ka ühesugune.

Siiani on magistritöö rõhutanud lapse ära kuulamise vajadust, va juhul, kui laps ise seda teha ei soovi. Kuid seadusandja on kindlaks määranud ka olukorrad mil last ei pea ära kuulama. Paragrahv 552¹ lg 3 sätestab, et kui kohus ei kuula last ära, siis tal peab selleks olema mõjuv põhjus. Ära kuulamisest loobumise põhjuseks kehtiva seadustiku kommentaaride kohaselt ei loeta väidet, et lapse arengutase ei ole piisav mõistliku hinnangu andmiseks, vaid mõjuvaks põhjuseks peetakse olukorda, kui ülekuulamine kahjustaks lapse tervist või kui laps ei suuda tahet avaldada. Mõjuvaid põhjuseid võib olla teisigi ning nende hindamisel peab tuginema asjatundja arvamusele. Mida olulisem on menetluses lapse ära kuulamine, seda mõjuvam peab olema sellest loobumise põhjus. Kui last ära ei kuulata, peab kohus määruks seda otsust põhjendama ning viitama asjaoludele, mille põhjal selline otsus tehti.⁷⁴

Käesoleva magistritöö temaatika alla ei kuulu lapse kaebeõigus ning osalemine kohtumenetluses tunnistajana. Olenemata sellest, et neid teemasid sisuliselt ei käsitleta, on magistritöö autori arvates oluline välja tuua nendes menetlustoimingutes arvamust avaldava lapse vanus, milleks on **14-eluaastat** (kaebeõigus TsMS § 553 lg 1, laps tunnistajana § 256 lg 4). Kaebeõiguse vanusepiir 14 eluaastat on kehtiva seadustiku kommenteeritud väljaandes põhjendatud seaduse mõttega, et nimetatud vanuses peaks alaealine üldjuhul olema „*piisava arengutaseme ja arusaamisvõimega, et mõista teda puudutava kohtuasja tähendust*“⁷⁵. Sätte eeskujuks on Saksa õigus (FamFG § 60)⁷⁶, milles on samuti kehtestatud alaealise vanusepiir 14 eluaastat⁷⁷. Tunnistajaks olemine ei ole kehtiva seaduse kommentaaridest lähtuvalt üldjuhul vanusega seotud. Kuigi eraldi on välja toodud, et vanusepiir 14 eluaastat tuleneb üldisest karistusõigusliku vastutuse east.⁷⁸ Selgus, et tunnistajaks olemisega seotud vanusepiir on ajas muutunud, sest 1993. aasta tsiviilkohtupidamise seadustikus (§ 99 lg 3) on nimetatud menetlusosaline seotud vanusega 15 eluaastat⁷⁹.

⁷⁴ Kõve, V. komm. § 552¹/3.5.

⁷⁵ Samas, komm § 553/3.1.2.a.

⁷⁶ Samas, komm § 553/joonealune viide 1418.

⁷⁷ Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. (viide 73).

⁷⁸ Kõve, V. komm § 261/3.1.

⁷⁹ Tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu 83 SE, lk 30. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/cd21fdc0-a705-34a0-8731-e8e4f4b30687/Tsiviilkohtupidamise%20seadustik> (24.04.2021)

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et seadusandja on määranud erinevad vanusepiirid lapse õigusele tsiviilkohtumenetluses arvamust avaldada. Magistritöö autor on siiski seisukohal, et tulenevalt LÕK-i soovitusel alapeatükis 1.1.1., ei peaks olema lapse õigus oma seisukohta väljendada seotud konkreetse vanusepiiriga. Viimane kitsendaks lapse õigust olla ära kuulatud kõigis teda puudutavates küsimustes. Komitee sõnul on uuringud näidanud, et laps on võimeline oma seisukohti kujundama varajases vanusest alates.⁸⁰ Nimetatud asjaolu saab kinnitada ka käesoleva töö koostaja oma pedagoogilise töö kogemusest lähtuvalt.

1.2.2. Lapse õigus avaldada arvamust halduskohtumenetluses

Lapse arvamuse avaldamise õigust halduskohtumenetluses reguleerib HKMS-i § 26 lg 5, mis sätestab, et kohus võib ära kuulata vähemalt 12-aastase lapse, kui kohtu hinnangul menetlusosalise arengutase ja tervises seisund seda võimaldavad.

Halduskohtumenetluses sätestatud vanusepiir **12 eluaastat** on üsna erandlik, sest sellist vanust ei ole TsÜS-is ega ka TsMS-is määratletud. HKMS seletuskirjas on märgitud, et kuna halduskohus tegutseb peamiselt uurimispõhimõttest lähtuvalt, siis alaealise huvide kaitse tagamine on seetõttu lihtsam. Seega ei ole alaealise huvide kahjustamise oht halduskohtumenetluses nii aktuaalne kui tsiviilasjades⁸¹.

Kui võrrelda lapse arvamuse avaldamise õigust tsiviil- ja halduskohtumenetluses, siis magistritöö koostaja jaoks tõstatub vastuolu mitmes asjaolus. Esiteks jääb töö autorile teadmata, miks on analüüsitavales kohtumenetlustes eapiirid erinevad. Kuigi lapse kokkupuutumine kohtumenetlusega tsiviilasjade kaudu on kindlasti suurem kui haldusasjade puhul, siis peaks arusaamad lapse üldise küpsuse ja kognitiivse võimekuse kohta kehtima ühtviisi. Seega ei ole magistritöö koostaja hinnangul põhjendatud, et halduskohtumenetluses on ärakuulitava lapse vanusepiir kõrgem kui tsiviilkohtumenetluses. Teiseks nii nagu eelmise alapeatüki lõpus märgitud, siis on magistritöö koostaja jätkuvalt arvamusel, et laps peaks saama kohtuasjades, olenemata menetluse liigist, oma soove, mõtteid, eelistusi väljendada varajases vanusest alates.

⁸⁰ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

⁸¹ Seletuskiri halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 755 SE juurde, lk 11. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/377d3bd5-b99a-4563-da3c-75c74c1edd86/Halduskohtumenetluse%20seadustik> (24.04.2021)

1.3. Kokkuvõte

Lapsel on õigus kaasa rääkida asjades, mis teda puudutavad. Selle laiem eesmärk on kaasata noori üldisesse ühiskonnaelu teemade lahendamisse ning kitsamalt on lapse parimate huvide väljaselgitamiseks vaja teada, mida ta mingist konkreetsest asjast arvab.⁸² LÕK artikli 12 lõikes 2 on märgitud, et lapsel on õigus avaldada arvamust ka igas teda puudutavas kohtumenetluses⁸³. Analüüside TsMS-i ja HKMS-i saab magistritöö koostaja kinnitada, et nimetatud kohtumenetlusest riigisiselt seadusandlikul tasandil on tagatud lapse õigus ära kuulamisele. Konventsiooni artikli 12 põhimõtteid selgitades, on Komitee märkinud, et lapse õigus oma arvamust avaldada teda puudutavates küsimustes, ei peaks olema seotud vanusepiiridega⁸⁴. Antud soovitusena aga ei käi kokku riigisisene õiguskord. Nimetatud seisukohaga on Eesti seadustes paraku arvestatud vaid 2016. aastal jõustunud uues LasteKS-is. Nii tsiviil- kui halduskohtumenetluses on seadusandja määratlenud lapse õiguse olla ära kuulatud kindlate vanusepiiridega. Mis käesoleva magistritöö koostaja hinnangul tähendab, et Eesti õiguslik regulatsioon ei ole kooskõlas LÕK-iga. Viimast väidet toetab töö autori arvates ka 2017. aasta märtsis Komitee avaldatud soovitus⁸⁵ Eestile artikkel 12 täitmise osas. Komitee soovitab, et „*osalisriik võtaks tarvitusele meetmed kindlustamaks seaduste tõhusa rakendamise, et lapse õigus olla alati vastavalt enda küpsusastmele ära kuulatud ...*“. Kohtumenetlust reguleerivate seaduste analüüsist selgus, et tsiviil- ja halduskohtumenetluses on lapsel võimalik oma arvamust avaldada järgnevates vanusepiirides, milleks on tsiviilkohtumenetluses 7 eluaastat (TsMS § 555 lg 1), 10 eluaastat (TsMS § 384 lg 4 ja § 552¹); 14 eluaastat (TsMS § 256 lg 4, § 553); halduskohtumenetluses 12 eluaastat (HKMS § 26 lg 5).

Lisaks välja selgitatud vanusepiiridele analüüsis magistritöö koostaja ka seda, kas ja kuidas on seadusandja erinevate eapiiride sätestamist põhjendanud. TsMS kommenteeritud väljaandes on erinevate eapiiride määramist üldiselt põhjendatud lapse eeldusliku küpsusastmega. Magistritöö autori arvates üsna napi sõnaline ja praktiliselt mitte-midagi ütlev põhjus. Erinevate vanuste määramise põhjendusi seadustiku kommenteeritud väljaandest ja ka seaduse eelnõu seletuskirjadest peaaegu ei leiagi. Halduskohtumenetluses sätestatud vanusepiiri 12 eluaastat on seadusandja seletuskirja kaudu mingil määral põhjendanud. Kuid üldiselt võib nentida, et lapse õigusele kohtumenetluses osaleda ning arvamust avaldada erinevas vanuses ei ole

⁸² Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 5.

⁸³ *Samas*, lk 3.

⁸⁴ *Samas*, lk 6.

⁸⁵ Lapse Õiguste Komitee. (viide 34) lk 5.

seadusandja kas üldse põhjendanud või on andnud väga üldise selgituse laste erineva arengutaseme või eeldusliku küpsusastme näol.

Töö koostaja jaoks on ikkagi ebaselge ka see, miks on erinevates kohutmenetlustes sätestatud erinevad eapiirid. Sisuliselt ei ole vahet, kas laps saab oma arvamust avaldada tsiviil- või halduskohtumenetluses, sellest ei olene ju tema oskused ja võimed. Viimased on ikka ühesed vastavalt lapse vanusele ja tema küpsusastmele. Just lapse küpsus oma soovide ja eelistuste avaldamisel on magistritöö koostaja hinnangul oluline hindamiskriteerium, millest lapse arvamuse ärakuulajad peaksid lähtuma, mitte praegusel kujul seadustes sätestatud eapiiridest. Ja kui eapiire kehtestatakse, siis peaksid need põhinema lapse arengupsühholoogia põhimõtetele. Sellest lähtuvalt analüüsib käesolev magistritöö kolmas peatükk kas ja millises ulatuses toetuvad tsiviil- ja halduskohtumenetluses lapse arvamuse avaldamise ja osalemisega seoses sätestatud eapiirid arengupsühholoogia seisukohtadele.

2. LAPSE ÕIGUS OSALEDA TSIVIIL- JA HALDUSKOHTUMENETLUSES

2.1. Lapse põhiõigus osaleda kohtumenetluses

Põhiseaduse tasandil lapse osalemisõigust kohtumenetluses reguleerib konkreetsemalt § 15 esimene lause, mis sätestab, et igaühel on õigus pöörduda kohtusse oma õiguste ja vabaduste kaitsmiseks. Seaduse 2020. a. kommenteeritud väljaande kohaselt on nimetatud sätte kaitsealas muuhulgas ka lapsed, kelle õigus iseseisvalt kohtu poole pöörduda on üldjuhul seadusega piiratud⁸⁶. Piiratus tähendab, et peamiselt esindab last kohtumenetluses tema vanem või eestkostja.

Nagu eelnevas peatükis käsitletud, siis on seadusandja ette näinud erisätteid seoses lapse arvamuse avaldamisega kohtumenetluses. Erinevad seadused sätestavad ka erisused, mis lubavad osaleda kohtumenetluses nooremal kui 18-aastaselt ning käesolevas peatükis analüüsitaksegi neid juhtumeid. Lisaks käsitletaksegi käesolevas peatükis põhimõisteid, mis on seotud lapse osalemisega tsiviil- ja halduskohtumenetluses.

Lapse põhiõiguste realiseerimise seisukohast on oluline, kuidas põhiseaduses mõtestatakse **põhiõigusvõimet**. Põhiseaduse 2012. aasta kommenteeritud väljaandes selgitatakse põhiõigusvõimet võimena olla põhiõiguste kandjaks ja igal põhiõiguste kandjal on seega põhiõigusvõime. Põhiõigusvõime on peaaegu sama ulatusega mis tsiviilõiguslik õigusvõime TsÜS § 7 lg 2 järgi, kuid ei samastu sellega - põhiõigusvõime on põhiseaduse tasandi kategooria ning ei olene tsiviilseaduse olemasolust. Põhiõiguste kandjad on kõik inimesed ja seda sünnist alates.⁸⁷ Riigikohus on selgitanud, et kõigi ja igaühe põhiõiguste kandjaks on ka lapsed⁸⁸. Kuidas aga saab laps oma põhiõigusi kasutada, sõltub peamiselt põhiõiguse iseloomust ja lapse arengutasemest⁸⁹. Kuigi põhiõigusvõime on kõikidel füüsilistel isikutel⁹⁰, siis M. Ernits on toonud näitena välja olukorra, kus põhiseaduses on erandina sätestatud vanusepiir *expressis verbis* (§ 156 lg 2) nii, et kohaliku omavalitsuse valimistel saab hääletada 16-aastane isik.

⁸⁶ Madise, Ü. jt (peatoim.) Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2020, § 15 komm. 15. Arvutivõrgus: https://pohiseadus.ee/sisu/3486/paragrahv_15 (24.04.2021)

⁸⁷ Madise, Ü. jt (toim.) Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2012, § 9 komm. 3.3.1., lk 130.

⁸⁸ RKPJKo 11.12.2012 nr 3-4-1-20-12, p 34.

⁸⁹ Madise, Ü. (viide 86), komm. § 9/4.

⁹⁰ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.1.

Nimetatud juhtumi puhul on tegemist eriseadusega, mis annab noorukile teatud vanusega seoses õiguse olla teatud põhiõiguse kandjateks⁹¹.

Lisaks eelnevale on Ernits kirjeldanud põhjuseid, miks laps, olenemata põhiõigusvõimest, ei saa kõiki põhiõigusi täies ulatuses teostada erinevalt täiskasvanutest.

- Lapse enda loomuliku võime puudumine – nt väikesel lapsel puudub piisav liikumisvõime, et realiseerida iseseisvat liikumisvabadust⁹².
- Lapsevanema otsustusõigus – kuna laps ei pruugi olla võimeline oma ebaküpsuse tõttu kõiki oma põhiõigusi teostama, siis teostab lapse seaduslik esindaja neid õigusi tema eest⁹³. Seega on seadustega paika pandud, millistes valdkondades on otsustusõigus siiski lapsevanemal: põhiseadus koostoimes PKS-iga sätestavad lapsevanema põhiõigustena kasvatada oma last ja hoolitseda tema eest, omada otsustavat sõna lapse hariduse valikul.⁹⁴ Samas on siinkohal oluline märkida, et neid õigusi ei teosta vanem ainuisikuliselt kuni lapse täisealiseks saamiseni, sest vanema põhiõigus nõrgeneb lapse kasvades pöördvõrdeliselt lapse enda põhiõigusealisusega⁹⁵. Seega, mida vanemaks saab laps, seda suurem õigus on tal iseennast puudutavates asjades arvamust avaldada ja otsustada.

Magistritöö autor on Ernitsaga nõus, et laps ei saagi kõiki põhiõigusi täies ulatuses teostada, sest lapse areng toimub aegamisi ning vajalikud teadmised, oskused ja võimed kujunevad kasvamise käigus. Lisaks on ka loomulik, et mida noorem on laps, seda suurem on vanema roll lapse igapäeva toimingute üle otsustamisel. Samas tahab töö koostaja siinkohal rõhutada, et lapsevanem peab oma seadusliku esindaja rolli suhtuma kriitiliselt selles mõttes, et pidevalt tuleb hinnata lapse arengut ja küpsust, et laps saaks hakata ise oma asjade üle otsustama vastavalt küpsusastmele. See annab lapsele varajase arusaama iseseisva otsuse tegemisest ning ka sellest, et iga otsusega kaasneb ka tagajärg.

Laste puhul on põhiõigusvõimelisuse kõrval kasutusel ka **põhiõigusealisuse** mõiste. M. Ernitsa sõnul on nende kahe mõiste eristamine oluline⁹⁶. Põhiõigusealisus on teisisõnu põhiõiguslik teovõime, mis sisuliselt tähendab füüsilise isiku võimet teostada iseseisvalt oma põhiõigusi ja

⁹¹ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.1.

⁹² Samas, komm § 9/3.3.2.

⁹³ RKPJKo 11.12.2012 nr 3-4-1-20-12, p 34.

⁹⁴ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.2.

⁹⁵ Samas, komm § 9/3.1.3.

⁹⁶ Samas, komm § 9/3.3.

nende põhiõiguste teostamine on seotud isiku füüsilise ja vaimse küpsusega. Põhiõigusealisus sarnaneb tsiviilõigusliku teovõimega, kuid need mõisted ei ole kattuvad.⁹⁷

Ernits tõdeb, et sellist üht ja konkreetset põhiõigusi hõlmavat vanust, millest algab põhiõigusealisus, ei ole olemas. Põhiõigusealisus on iga põhiõiguse puhul erinev ning selle väljaselgitamisel on oluline roll proportsionaalsuse põhimõttel.⁹⁸ Viimane on õigusriigi üks keskne põhimõte ja selle aluseks on idee, et riik võib isiku vabadusi piirata üldistes huvides üksnes sel määral, kui võrd see on mõõdapääsmatu⁹⁹. Proportsionaalsuse põhimõte on teisiti öeldes ülemäärasuse keeld¹⁰⁰, mis R. Alexy sõnul koosneb kolmest olulisest komponendist: sobivus, vajalikkus ja mõõdukus¹⁰¹. Sobivuse taga on mõte, „et kodanikku tuleb kaitsta avaliku võimu tarbetute riivete eest“.¹⁰² M. Triipan oma magistritöös on selgitanud, et vajalikkuse mõiste avaliku võimu jaoks tähendab võimu teostamisel isikute õigusi kõige vähem riivavate meetmete kasutamist. Lisaks on nimetatud töös selgitatud ka, et mõõdukuse puhul hinnatakse, kuidas suhestuvad omavahel vahend ja eesmärk¹⁰³. Proportsionaalse põhimõtte hindamine toimub kaalumise teel.

Ernitsa sõnul tuleb põhiõigusealisuse määramisel kaaluda järgnevaid kriteeriume¹⁰⁴:

- 1) konkreetse põhiõiguse olemus,
- 2) nooruki loomulik võime teostada põhiõigust, sh vanus,
- 3) nooruki psüühilist ja sotsiaalset küpsust, sh vajadus kaitsta isikut tema end eest,
- 4) lapsevanemate põhiõigused (põhiseadus § 27 lg 3, § 37 lg 3).

Magistritöö koostaja hinnangul kinnitab eelnev loetelu, et põhiõigusealisuse hindamine ei ole seotud kindla vanusega. Olulist rolli mängib lapse küpsusaste ning millise põhiõigusega on tegemist. Välja ei saa jätta ka lapsevanema põhiõigusi lapse kasvatamisel. Antud „valem“ on muutuv seoses lapse vanuse, küpsuse ning lapsevanema kohustustega, sest lapse sirgudes väheneb vanema otsustusõigus last puudutavates küsimustes.

⁹⁷ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.2.

⁹⁸ Samas

⁹⁹ Samas, komm § 9/2.3.

¹⁰⁰ Samas

¹⁰¹ Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. - Juridica 2001/Eriväljaanne. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=2001_eriv_ljaanne_p_hi_igused_eesti_p_hiseaduses (24.04.2021)

¹⁰² Samas

¹⁰³ Triipan, M. Proportsionaalsuse põhimõtte põhiõiguste kaitsel. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2005, lk 76, 83. Arvutivõrgus: <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/631/triipan.pdf> (24.04.2021)

¹⁰⁴ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.2.

Riigikohus on leidnud, et kuna laps on psüühiliselt ja sotsiaalselt ebaküps, siis teatud olukordades võib ta seetõttu kahjustada nii ennast kui teisi ja see võib juhtuda kergemini kui täisealistel. Just ebaküpsuse tõttu on lastel oma tegude eest ka piiratud õiguslik vastutus ning seega on vaja laste suhtes kehtestada selliseid õiguslikke piiranguid, mida üldjuhul täiskasvanute puhul enamasti ei kohaldata.¹⁰⁵ Sellega nimetas Riigikohus täiendava kaalumiskriteeriumina „psüühilist ja sotsiaalset küpsust“ ning vajadust kaitsta last tema enda eest. Seega võib öelda, et põhiõigusealisus on instituut, mis on loodud lapse huvides ja kaitseks, mitte tema vastu. Samas tuleb silmas pidada, et laste põhiõiguste teostamise ulatus suureneb koos vanusega.¹⁰⁶

Kokkuvõttes võib tõdeda, et laps on küll (põhi)õigusvõimeline, kuid oma psüühilise ja sotsiaalse ebaküpsuse tõttu ei saa ta kõiki põhiõigusi täies ulatuses teostada. Seetõttu ongi lapsel seaduslik esindaja, kes teostab lapse põhiõigusi tema eest. Millises ulatuses vanem või hooldaja seda teha võib, oleneb peamiselt lapse vanusest ning tema psüühilisest ja sotsiaalsest küpsusest. Mida vanemaks laps saab, seda enam on tal õigus ise oma põhiõigusi teostada.

2.2. Lapse osalemine kohtumenetluses esindaja kaudu

Töö esimese peatükis sai välja toodud LÕK art 12 lõike 2 nõue, et lapsele tuleb riigisiselt anda võimalus oma arvamust avaldada vahetult või esindaja kaudu või vastava organi vahendusel¹⁰⁷. Eelnev kohustus on otseselt seotud ka lapse osalemisvõimalustega kohtumenetluses. See, et laps saab kohtumenetluses osaleda esindaja kaudu tähendab, et laps on küll menetluse osaline, kuid teda esindab menetluses tema vanem või eestkostja või talle määratud esindaja. Selline õigus on lapsele tagatud nii tsiviil- kui halduskohtumenetluses.

Nagu juba märgitud, saab laps tsiviilkohtumenetluses osaleda oma seadusliku esindaja (lapsevanem, hooldaja) või määratud esindaja (advokaat) kaudu (reguleeritud vastavalt TsMS § 217 lg-test 3 ja 7).

Paragrahv 217 lõige 3 sätestab, et kohtus esindab tsiviilkohtumenetlusteovõimetut menetusesalist tema seaduslik esindaja. Seaduse kommenteeritud väljaandes on märgitud, et oluline on, et perekonnaasjades peab kohus lapsele määrama seadusliku esindaja asemele

¹⁰⁵ RKPJKo 06.10.1997 nr 3-4-1-3-97, p I.

¹⁰⁶ Madise, Ü. (viide 87), komm § 9/3.3.2.

¹⁰⁷ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 3.

esindajaks kellegi teise olukorras, kus lapse ja tema seadusliku esindaja huvid on oluliselt vastuolus. Ning sel juhul ei ole vanemal enam õigust last selles konkreetses kohtuasjas esindada.¹⁰⁸ Viimast täpsustab sõnaselgelt § 217 lõige 7, mille kohaselt ei ole vanemal õigust last esindada, kui menetluses esindab last kohtu poolt selleks määratud esindaja. Seaduse kommenteeritud väljaande kohaselt on lõige 7 sätestatud õigusselguse ja -kindluse põhimõttest lähtuvalt. See säte võimaldab vältida vaidlusi lapse seadusliku ja kohtu poolt määratud esindaja vahel.¹⁰⁹ Riigikohtu hinnangul tuleb § 217 lõiget 7 tõlgendada eelkõige koosmõjus §-ga 219, mis omakorda reguleerib menetlusosalisele esindaja määramist kohtu poolt¹¹⁰. Viimati märgitud paragrahvi lg 2 sätestab, et kui on vaja kaitsta tsiviilkohtumenetlusvõimetu isiku huve perekonnaasjas, siis võib kohus teda puudutavas menetluses esindaja määrata. Magistritöö koostaja mõistab sätet nii, et teatud juhtudel võib kohus lapsele esindaja määrata. Kuid viimati tsiteeritud lõige sätestab ka konkreetsed juhud, millal kohus peab lapsele esindaja määrama. Seadustiku kommentaarides selgitatakse, et nt eestkostja määramise menetluses peab kohus lapsele esindaja määrama, kuid ainuotsustusõiguse määramisel viibimis- ja elukoha küsimuses on kohtu kaalutusotsus, kas on vaja lapsele menetluses esindaja määrata või mitte¹¹¹. Lisaks on kommentaarides eraldi märgitud, et laps tuleb ära kuulata ka sel juhul, kui kohus on talle esindaja määranud¹¹², millistel juhtudel, neid aluseid käsitleb töö autor käesoleva alapeatüki lõpuosas.

Seadusandja on loonud ka võimaluse, et lapse asemel kuulatakse vande all üle tema esindaja või esindajad (TsMS § 271 lg 1). Seaduse kommentaaride kohaselt on see säte loodud eelkõige lapse kaitsmiseks, sest eelduslikult ei mõista laps vande tähendust¹¹³. Sama paragrahvi lg 2 annab siiski võimaluse laps üle kuulata juhul, kui ta ise kohtule huvipakkuvas tegevuses osales või vahetult tajus olulisi asju. Sel juhul kuulatakse laps üle vannutamata.¹¹⁴

Seadusandja määranud ka võimaluse, et vähemalt **15-aastane** alaealine võib osaleda tsiviilkohtumenetluses seadusliku esindajaga kõrvuti, mis on sätestatud TsMS § 202 lg 2 teises lauses. 1993. aastal vastu võetud tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu § 68 lg 3 sätestab, et kuni 15-aastase lapsealase ning 15-18-aastase alaealise õigusi ja vabadusi kaitsevad kohtus

¹⁰⁸ Kõve, V. komm § 217/3.3.a.

¹⁰⁹ Samas

¹¹⁰ RKTkm 17.11.2015 nr 3-2-1-127-15, p 27.

¹¹¹ Kõve, V. komm § 219/3.2.1.a.

¹¹² Samas, komm § 219/3.2.1.b.

¹¹³ Kõve, V. komm § 271/3.1.

¹¹⁴ Samas, komm § 271/3.3.a.

tema seaduslikud esindajad, kuid kohus kaasab ka 15-18-aastase alaealise¹¹⁵. Selgitust konkreetse vanusepiiri sätestamise kohta eelnõu seletuskirjas ei leidu¹¹⁶. 1998. aastal vastu võetud TsMS eelnõus (§ 71 lg 3) on kirjas, et kohus võib istungile seletusi andma kutsuda 7-15-aastase alaealise. Lisaks on seadusandja sätestanud, et 15 kuni 18-aastane võib kohtumenetluses osaleda koos seadusliku esindajaga.¹¹⁷ Kas viimane säte andis märgitud vanuses lapsele ka arvamuse avaldamise õiguse, jääb teadmata, sest eelnõu juurde kuuluv seletuskiri¹¹⁸ sätestatud eapiiride kohta selgitusi ei jaga.

Kehtiva seadustiku kommentaarides selgitatakse, et nimetatud sätte alusel on vähemalt 15-aastasele omistatud teatud ulatuses tsiviilkohtumenetlusteovõime ning laps saab seda teostada seadusliku esindaja järevalve all ja kaasabil. Kui laps on sellisel moel kohtumenetlusse lubatud, siis see iseenesest veel ei tähenda, et kohus peaks vähemalt 15-aastase menetlusse kaasama ning tema seisukoha välja selgitama¹¹⁹. Viimane seisukoht sisaldab magistritöö koostaja jaoks vastuolu mitmel põhjusel. Esiteks, kui võtta aluseks LÕK art 12 lg 2, mis sätestab riigile nõude lapse ära kuulamise kohta kõiges, mis teda puudutab ning Komitee soovitus, et lapse õigus arvamust avaldada ei peaks olema vanusepiiridega seotud, on töö autori hinnangul põhjendamata seaduse kommentaaride seisukoht, et kohus ei pea isegi 15-aastase arvamust küsima. Teiseks, on seaduses kohustus, et hagita asjades peab kohus ära kuulama 10-aastase lapse arvamuse (TsMS § 552¹ lg 1). Ajutise eestkostja määramisel tuleb erandina ära kuulata vähemalt 7-aastane laps (§ 555 lg 1). Hagita menetluse puhul on tegemist perekonnaasjadega (eestkostja määramine, suhtlus- ja hooldusõiguse asjad), mis puudutavad lapse igapäevaelu ja seega peaks töö koostaja arvates kohus kindlasti lapse arvamust küsima ning seda eapiiriga mitte siduma. Kolmandaks, isegi kui magistritöö koostaja hinnangul oleks seaduses sätestatud lapse ära kuulamise eapiirid aktsepteeritavad, siis nooremaealise arvamuse küsimise kohustus vs 15-aastase ära kuulamisel kohtu kaalutusotsus, ei ole omavahel kooskõlas.

Halduskohtumenetluse puhul on seadusandja määratlenud HKMS § 26 lõikes 3, et seaduslik esindaja võib menetluses osaleda ka siis, kui piiratud teovõimega menetlusosalisel on halduskohtumenetluses teovõime. Seadustiku kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et kui

¹¹⁵ Eelnõu 83 SE, lk 22.

¹¹⁶ Seletuskiri tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu 83 SE juurde. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/elnoud/elnou/cd21fdc0-a705-34a0-8731-e8e4f4b30687/Tsiviilkohtupidamise%20seadustik> (24.04.2021)

¹¹⁷ Eelnõu 518 SE, lk 25.

¹¹⁸ Seletuskiri 518 SE.

¹¹⁹ Kõve, V. komm § 202/3.4.4.

lapsel puudub halduskohtumenetlusteovõime, siis peab kohus talle esindaja määrama. Kui teda esindab advokaat või muu kohane esindaja, siis esindajat määrama ei pea.¹²⁰ Lisaks sätestab seadus (HKMS § 25 lg 3), et kui 15-aastane saab halduskohtumenetluses kohtu hinnangul oma toimingutest aru ja ei kahjusta enda ega oma lähedaste huve, siis on tal halduskohtumenetluses teovõime. Seadustiku kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et kui kohtu hinnangul vähemalt 15-aastaselt isikul on halduskohtumenetlusvõime ja ta saab menetluses osaleda iseseisvalt siis kohaldub § 26 lg 3, millest lähtuvalt on ka alaealise seaduslikul esindajal õigus menetluses osaleda¹²¹. Kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et isegi kui laps saab menetluses iseseisvalt osaleda, võib lapse seaduslik esindaja esitada avaldusi lapse eest. Magistritöö autorile jääb seadusandja mõte üsna segaseks osas, kes ja kuidas siis kirjeldatud olukorras ikkagi kohtumenetluses osaleb: kas laps või esindaja iseseisvalt või mõlemad paralleelselt. Selle kohta puudub selgitus ka seadustiku seletuskirjas.¹²²

Kõrvutades kaht eelnevalt analüüsitud sätet (TsMS § 202 lg 2 ja HKMS § 26 lg 3) näeme, et sätestatud vanusemäär on sama, kuid lapse õigused sisuliselt erinevad. Tsiviilkohtumenetluses on 15-aastaselt kohtumenetluses osalemise õigus kõrvuti oma seadusliku esindajaga, mis tähendab, et ta ei saa iseseisvalt kohtumenetluses osaleda. Kuid halduskohtumenetluses, kui kohus on 15-aastase halduskohtumenetluse teovõimeliseks määranud, saab nimetatud vanuses laps ka iseseisvalt kohtumenetluses osaleda.

Magistritöö koostaja arvates võiks selline lapse õiguste sisuline erinevus olla põhjendatav menetluste erinevusega, mida on selgitatud HKMS seletuskirjas järgnevalt. Kuna halduskohus tegutseb peamiselt uurimispõhimõttest lähtuvalt ning lapse huvide kaitse tagamine on lihtsam, siis seetõttu on seadusandja võimaldanud tal ka iseseisvalt menetluses osaleda. Seevastu tsiviilasjade menetlemises, mis ei põhine uurimispõhimõttel, on lapse huvide kahjustamise oht aktuaalsem, mille tõttu osaleb laps menetluses koos oma seadusliku esindajaga.¹²³ Samas on Riigikohus 24.11.2012. aasta otsuses öelnud, et lapse huve puudutavas vaidluses võib kohus tõendeid koguda omal algatusel¹²⁴. Lisaks 2014. aasta 5. novembri otsuses on Riigikohus asunud seisukohale, et lapse suhtluskorra kindlaksmääramisel tuleb kohtul rakendada uurimisprintsipi¹²⁵. Seega uurimisprintsipi ei rakendata ainult halduskohtumenetluses, vaid

¹²⁰ Merusk, K., Pilving, I. (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2013, komm. § 26/B.I.

¹²¹ TMKm 20.04.2016 nr 4-16-2179, lk 5.

¹²² Seletuskiri 755 SE, lk 11-12.

¹²³ Samas, lk 11.

¹²⁴ RKTKo 24.10.2012 nr 3-2-1-118-12, p 16.

¹²⁵ RKTKo 05.11.2014 nr 3-2-1-113-14, p 25.

seda võib kohus teha ka tsiviilkohtumenetluses. Eelnevast lähtudes ei saa põhjendada lapse iseseisvat osalemist halduskohtumenetluses ja esindaja kaudu osalemist tsiviilkohtumenetluses kohtu uurimisprintsipi olemasolu või selle puudumise alusel.

Üldjuhul on seadusandja eesmärgiks, et peamiselt esindab last tema seaduslik vanem. Kuid teatud juhtudel ei ole vanematel õigus last menetluses esindada ning seda teeb kohtu määratud esindaja.¹²⁶ Seaduses on sätestatud konkreetsed alused, mil kohus peab lapsele esindaja määrama. Need alused on järgnevad:

- 1) TsMS § 219 lg 1 – seadustiku kohaselt määrab kohus tsiviilkohtumenetlusteovõimetule isikule ajutise esindaja seadusliku esindaja menetlusse astumiseni. Seadustiku kommentaaride kohaselt tuleb ajutine esindaja määrata ainult juhul, kui (seadusliku) esindaja puudumine seab ohtu poole olulise huvi. Kas viimased on konkreetsel juhul ohustatud, seda peab kohus igakordselt hindama. Näiteks võib esindaja määramine olla vajalik poolte võrdsuse põhimõttest lähtudes sellises olukorras, kus vastaspoolt esindab advokaat ja tegu on õiguslikult keeruka vaidlusega.¹²⁷
- 2) TsMS § 219 lg 2 p 1 – seadustik sätestab, et esindaja tuleb määrata perekonnaasjas, kui on oluline vastuolu seadusliku esindaja huvidega. Seadustiku kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et antud juhul on esindaja määramise eelduseks vastuolu hooldusõigusliku vanema või (eri)eestkostja ning lapse vahel. Oluline vastuolu on näiteks elatise väljamõistmise asjas, kui seaduslikuks esindajaks on vanem.¹²⁸
- 3) TsMS § 219 lg 2 p 2 – seadustiku alusel tuleb esindaja määrata perekonnaasjas, kui kohus menetleb eestkostja seadmist tsiviilkohtumenetlusteovõimetu isiku üle. Seadustiku kommenteeritud väljaandes sätestatu kohaselt on seadusandja piiratud teovõimega isikule eestkostja määramise olukorrad sätestanud TsMS § 520 lg 2 p-des 1-4 ning see loetelu kehtib ka lapse kohta.¹²⁹
- 4) TsMS § 219 lg 2 p 3 – seadustik sätestab, et esindaja tuleb määrata perekonnaasjas, kui kohus menetleb lapse eraldamist perekonnast või vanemalt võetakse täielikult ära isikuhooldusõigus. Seadustiku kommentaaride kohaselt enne, kui jõutakse nimetatud toiminguteni, tuleb eelnevalt rakendada muid abinõusid. Esindaja tuleks määrata juba siis, kui kohus abistavaid abinõusid kohaldab.¹³⁰

¹²⁶ Kõve, V. komm § 217/3.3.a.

¹²⁷ Samas, komm § 219/3.1.d.

¹²⁸ Samas, komm § 219/3.2.2.

¹²⁹ Samas, komm § 219/3.2.3.b.

¹³⁰ Samas, komm § 219/3.2.4.

- 5) TsMS § 219 lg 2 p 4 – seaduskiku kohaselt tuleb esindaja määrata perekonnaasjas, kui kohus menetleb hooldusõigust omava vanema taotluse alusel lapse äravõtmist kasuperekonnast, ühelt abikaasalt või muult lapsega suhtlema õigustatud isikult.¹³¹
- 6) PKS § 209 – seaduse kohaselt määratakse erieestkostja nendeks toiminguteks, mida isikut hooldav vanem või eestkostja teha ei saa. Nimetatud paragrahvi lõike 1 järgi määratakse erieestkostja peamiselt päritud või kinkena saadud vara valitsemiseks, kui pärandaja või kinkija on määranud, et vanem või eestkostja ei tohi seda valitseda.
- 7) PKS § 120 lg 6 ja § 180 lg 1 p 3 – seaduse alusel ei saa vanemad esindada last juhtudel, mil esindusõigus eestkostjale on välistatud perekonnaseaduse § 180 lg 1 p 3 loetletud alustel.

Nagu eelnevast loetelust järeldub, siis seadusandja eeldatavale üldreeglile – vanem esindab last kohtumenetluses – on päris pikk loetelu eranditest. Loetelu pikkus räägib ka veel sellest, et on väga palju olukordi, mille raames on laps kohtumenetluses osalemisega seotud. Mis omakorda tekitab töö koostajas veendumuse, et lapse ära kuulamisel ja tema arvamusega arvestamisel on last puudutava kohtuotsuse tegemisel väga suur roll.

2.3. Lapse osalemine kohtumenetluses iseseisvalt

2.3.1. Lapse teovõime

Kui tavaliselt teostab lapse kohtusse pöördumise ja kohtumenetluses osalemise õigust tema seaduslik esindaja või määratud esindaja, siis näeb seadus ette ka erisused selle kohta, millal käsitletakse alla 18-aastast ise kohtumenetlusteovõimelisena, ehk võimelisena omama menetlusõigusi ja kandma menetluskohustusi. Kuna kohtumenetlusteovõime on otseselt seotud TsÜS-i teovõime käsitusviisiga, siis on alljärgnevalt käsitletud kõigepealt teovõime mõistet üldiselt ning seejärel tsiviil- ning halduskohtumenetlusteovõimet.

Seaduse põhiselt on sätestatud TsÜS § 8 lõikes 1, et füüsilise isiku teovõime tähendab seda, et isik on võimeline iseseisvalt tegema kehtivaid tehinguid. Seaduse kommenteeritud väljaande kohaselt tähendab see säte sisuliselt seda, et inimene iseseisvaid kehtivaid tehinguid tehes tekitab sellega oma õiguste ja kohustuste suhtes muudatusi, neid omandades, muutes või lõpetades. Seega on teovõime kitsama tähendusega kui õigusvõime, andes isikule õiguse teha

¹³¹ Kõve, V. komm § 219/3.2.5.

vaid kehtivaid tehinguid.¹³² Lisaks eeldab kehtivate tehingute tegemine piisavat intellektuaalsete võimete taset, mis peamiselt sõltub inimese vanusest ja vaimsest tervisest. Kehtiva tehingu tegemise puhul on oluline, et inimene mõistaks, mida tehtav tehing tähendab ning millised tagajärjed see endaga kaasa toob. Seega on teovõime määramisel kaks peamist tegurit: vanus ja vaimne tervis. Neist kahest sõltubki, kas inimene on täieliku või piiratud teovõimega.¹³³ Alla 18-aastane isik on piiratud teovõimega ega saa iseseisvalt kehtivalt tehinguid teha (TsÜS § 8 lg 1 ja 2). Selline isik saab tehinguid teha eelkõige esindaja kaudu (§ 115 lg 1)¹³⁴ või iseseisvalt neis asjus, milles kohus on vähemalt 15-aastase teovõimet laiendanud (§ 9 lg 1).

Kuigi kõik alla 18-aastased isikud on ea tõttu piiratud teovõimega, siis lapse teovõime piiratusel on vanusesti erinev:¹³⁵

1. Alla 7-aastased, kellel seaduse kommentaaride kohaselt on teovõime kõige väiksem ja seega piiratus kõige laiem¹³⁶. Sellest tulenevalt teeb märgitud vanuses lapse eest tehinguid seaduslik esindaja (vanem või eestkostja)¹³⁷. Alla 7-aastase lapse tehinguid reguleerib TsÜS-is § 12, mille kohta seaduse kommentaarides on selgitatud, et nimetatud regulatsiooni eesmärgiks on tagada nimetatud vanuse eriline kaitse.¹³⁸
2. 7-18-aastased – nende teovõime ulatus on määratud TsÜS §-des 10 ja 11. Nimetatud paragrahvid sätestavad piiratud teovõimega isiku ühe ja mitmepoolse tehingu kehtivuse, mis on seotud lapse seadusliku esindaja nõusolekuga.
3. Eelmise grupi alagrupina 15-18-aastased, kelle teovõime laiendamist reguleerib TsÜS § 9. Nimetatud paragrahvi lg 1 sätestab, et „*Kohus võib vähemalt 15-aastase alaealise piiratud teovõimet laiendada, kui see on alaealise huvides ja alaealise arengutase seda võimaldab. Sel juhul otsustab kohus, milliseid tehinguid võib alaealine teha iseseisvalt.*” Eelnev säte kooskõlas TsMS §-ga 570, mis määratleb, et „*Kohus otsustab alaealise teovõime laiendamise vähemalt 15-aastase alaealise enda, tema vanema või eestkostja või alaealise elukoha järgse valla- või linnavalitsuse avalduse alusel*“ sätestabki kohtu õiguse otsustada käsitletavas vanuses oleva lapse teovõime laiendamise üle. TsÜS-i

¹³² Varul, P. jt (koost.). Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne. [Võrguteavik] Tallinn: Juura: Juura [levitaja] 2020, § 8 komm. 3.1. Arvutivõrgus: https://tsiviilseadustiku-ylldosa.juuraveeb.ee/sisu/32347/_8_fuusilise_isiku_teovoime (24.04.2021)

¹³³ Samas, komm § 8/3.2.

¹³⁴ RKTko 05.06.2012 nr 3-2-1-68-12, p 14.

¹³⁵ Varul, P. komm § 8/3.2.

¹³⁶ Samas, komm § 8/3.2.2.1.

¹³⁷ Samas, komm § 8/3.3.

¹³⁸ Samas, komm § 12/1.

kommentaaries on selgitatud, et nimetatud vanuses võib kohus teovõimet laiendada, kui see on lapse huvides ja tema arengutase seda võimaldab. Seadus ei täpsusta, millal on teovõime laiendamine lapse huvides vajalik. Küll aga võib välja tuua kaks peamist põhjust: abiellumine ja tegelemine ettevõtlusega.¹³⁹ Teovõime laiendamise puhul on lapse huvide arvestamise kõrval sama oluline ka tema intellektuaalse taseme hindamine - kas see on piisav lubatavate tehingute iseseisvaks tegemiseks.¹⁴⁰ Üldjuhul võib lapse piiratud teovõimet laiendada seadusliku esindaja nõusolekul, aga kui nõusoleku andmisest keeldumine on lapse huvidega vastuolus, võib kohus teovõimet laiendada iseseisvalt. Nende toimingute puhul, milles kohus on lapse teovõimet laiendanud, vanema hooldusõigus enam ei kehti ja laps võib neid toiminguid teha iseseisvalt.¹⁴¹

Kokkuvõttes tähendab teovõime iseseisva kehtiva tehingu tegemist, mis eeldab tehingu sisu ja sellega seonduvate tagajärgede mõistmist. Kuna lapse puhul seab nimetatud tingimustele piirangu lapse intellektuaalne tase ning vanus, siis seetõttu loetakse lapsed seadusejärgselt piiratud teovõimega isikuteks. Mis tähendab, et laps saab teatud tingimustel oma teovõimet realiseerida seadusliku esindaja – vanem, eestkostja – vahendusel. Lisaks on teatud vanuses lapsel ning juhul, kui kohus lapse teovõimet laiendab, võimalik teha ka iseseisvalt kehtivaid tehinguid.

2.3.2. Lapse tsiviilkohtumenetlusteovõime

Teovõimega samalaadne mõiste menetlusõiguses on tsiviilkohtumenetlusteovõime¹⁴², mis TsMS § 202 lõike 1 kohaselt tähendab, et „*Tsiviilkohtumenetlusteovõime on isiku võime oma tegudega kohtus teostada tsiviilmenetlusõigusi ja täita tsiviilmenetluskohustusi.*“ Sama paragrahvi lõike 2 alusel ei ole piiratud teovõimega isikul tsiviilkohtumenetlusteovõimet. Seadustiku kommentaaride kohaselt tähendab see, et üldjuhul lapsel puudub tsiviilkohtumenetlusteovõime¹⁴³. Mis õiguskantsleri selgituse kohaselt tähendab, et lapsel ei ole õigust ega võimalust näiteks iseseisvalt hagi esitada ega kasutada muid menetlusõigusi¹⁴⁴.

¹³⁹ Varul, P. komm § 9/3.1.

¹⁴⁰ Samas

¹⁴¹ Samas, komm § 9/3.2.

¹⁴² Tiivel, R. Sissejuhatus tsiviilõigusesse: seadused seisuga 1. juuli 2011. Tallinn: Agitaator, 2011, lk 54.

¹⁴³ Kõve, V. komm § 202/3.4.1.a.

¹⁴⁴ Õiguskantsleri seisukoht teemal „Elatise kohtuasja menetluskulude väljamõistmine lastelt“, 21.01.2019 nr 6-8/190028/1900378. Arvutivõrgus: https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Elatise%20kohtuasja%20menetluskulude%20v%C3%A4ljam%C3%B5istmine%20lastelt.pdf (24.04.2021)

Eelnevates alapeatükkides on juba pikemalt lahti kirjutatud, et kuna üldjuhul lapsel puudub tsiviilkohtumenetlusteovõime, siis esindab last kohtus tema seadusliku esindajana (TsMS § 217 lg 3) eelkõige seaduslik hooldusõiguslik vanem (PKS § 120 lg 1 esimese ja teise lause alusel) või ka lapsele määratud esindaja (TsMS § 219 lg 1).

Seadusepõhise vanuselise erandina võib vähemalt 15-aastane võib menetluses osaleda kõrvuti esindajaga (TsMS § 202 lg 2). Teine eapiiriga seotud erandjuhtum on sätestatud lapse kinnisesse asutusse paigutamise puhuks. Seadusandja on nimetatud olukorras omistanud vähemalt 14-aastasele tsiviilkohtumenetlusteovõime (TsMS § 202 lg 4). Kuna kinnisesse asutusse paigutamine seostub eelkõige kriminaalmenetlusega, siis näeb magistritöö autor erandliku vanuse puhul otsest seost karistusõigusliku süüvõimelisuse vanusega, mis alaealise puhul on samuti 14 eluaastat.

Tsiviilkohtumenetluses osalemine on seotud ka tsiviilkohtumenetlusõigusvõime olemasoluga, mille mõiste TsMS § 201 lõike 1 alusel on isiku võime omada tsiviilmenetlusõigusi ja kanda tsiviilmenetluskohustusi. Seadustiku kommenteeritud väljaande selgituste kohaselt tähendab see, et menetlusosaline saab olla menetlusõiguste ja -kohustuste kandjaks. Kohus lubab menetluses osaleda ainult neil isikutel, kellel on tsiviilkohtumenetlusõigusvõime ning vajadusel kohus kontrollib selle võime olemasolu (TsMS § 204).¹⁴⁵ Füüsilise isiku õigusvõime ja läbi selle ka tsiviilkohtumenetlusõigusvõime algab inimese sünniga ja lõpeb tema surmaga (TsÜS § 7 lg 2).

Tsiviilkohtumenetlusõigusvõime on igal isikul, kellel on õigusvõime tsiviilõiguse kohaselt, mille aluseks on TsÜS § 7 ja § 26 lg 1. Seadustiku kommentaaride kohaselt seondub õigusvõime isikuks olemisega ja on sellega automaatselt kaasnevaks tunnuseks ning õigusvõime omamine tähendab ka võimalust olla tsiviilõiguse subjektiks¹⁴⁶. Kuigi igal füüsilisel isikul on õigusvõime ja iga elus inimene omab tsiviilkohtumenetlusõigusvõimet, siis laps ei saa iseseisvalt nimetatud õigust kasutada. Ta saab osaleda õiguskäibes ning nagu eelnevalt juba märgitud, siis saab laps realiseerida oma tsiviilkohtumenetlusõigusvõimet seadusliku esindaja kaudu (TsMS § 202).¹⁴⁷

Nõue, et menetlusosaline peab olema tsiviilkohtumenetlusvõimeline tuleneb peamiselt sellest, et kaitsta menetlusosalist ennast. See tagab talle menetlusõigusi teostades võrdsed võimalused.

¹⁴⁵ Kõve, V. komm § 201/3.1.

¹⁴⁶ Samas, komm § 201/3.2.1.b.

¹⁴⁷ Samas, komm § 201/3.2.2.1.b.

Kohtuasja eesmärgipärane ja kehtiv menetlemine on võimalik ainult sellises olukorras, kus menetlusosalised ja/või esindajad on tsiviilkohtumenetlusõigusvõimelised.¹⁴⁸

2.3.3. Lapse halduskohtumenetlusteovõime

HKMS kommenteeritud väljaande kohaselt saab tsiviilkohtumenetlusele sarnaselt halduskohtumenetluses osaleda õigus- ja teovõimeline isik. Nagu tsiviilkohtumenetluseski ei saa kehtiva regulatsiooni järgi alla 18-aastane üldjuhul halduskohtumenetluses iseseisvalt osaleda piiratud teovõime tõttu olenemata sellest, et ta on õigusvõimeline isik.¹⁴⁹

Halduskohtumenetluses ei ole lapsel üldjuhul halduskohtumenetlusteovõimet (§ 25 lg 1). Erandina on seadusandja määranud vähemalt 15-aastasele lapsele kohtumenetluses teovõime, kui laps kohtu hinnangul on võimeline oma toimingutest halduskohtumenetluses aru saama ning kui ta ei kahjusta enda ega oma lähedaste huve (HKMS § 25 lg 3). Seega on magistritöö koostaja arvates tegemist kohtu kaalutusotsusega, kas lugeda vähemalt 15-aastane halduskohtumenetlusvõimeliseks ja anda talle õigus kohtumenetluses iseseisvalt osaleda või mitte.

Halduskohtumenetluse seadustiku kommenteeritud väljaandes ega ka magistritöös analüüsitud seletuskirjades ei ole selgitatud, mis on olnud eelpool nimetatud vanuse sätestamise põhjuseks. Alaealise vanus 15 eluaastat halduskohtumenetluse teovõime laiendamiseks on käesoleva töö autori hinnangul arvatavasti seotud üldise alaealise teovõime laiendamisega TsÜS § 9 lõike 1 alusel. Nimetatud sätte üheks eeskujuks on 1994. aasta TsÜS, kuid viimase seletuskiri¹⁵⁰ eapiiride osas selgitusi ei jaga.

Magistritöö autori jaoks on ebaselge TsÜS-i kommenteeritud väljaandest märgitu, et halduskohtumenetluse osas halduskohtumenetlusteovõime kohta eraldi sätted puuduvad. Seega peab halduskohtumenetluses vastavalt kohaldama TsMS §-s 202 tsiviilkohtumenetlusteovõime kohta sätestatud.¹⁵¹ Samas on Riigikohtu halduskolleegium 30. novembri 2006. a. otsuses haldusasjas nr 3-3-1-42-06 leidnud, et „*Piiratud teovõimega isiku halduskohtumenetlusteovõime hindamisel ei ole halduskohus tulenevalt halduskohtumenetluse*

¹⁴⁸ Kõve, V. komm § 202/3.1.c.

¹⁴⁹ Merusk, K. komm § 25/B.

¹⁵⁰ Seletuskiri tsiviilseadustiku üldosa seaduse eelnõu 515 SE juurde. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/b226703a-6b23-31e6-86cd-9c3a6200037a/Tsiviilseadustiku%20%C3%BCldo> (24.04.2021)

¹⁵¹ Varul, P. komm § 8/3.1.

erisustest seotud TsMS § 202 lgtes 2, 3 ja 4 sätestatud tsiviilkohtumenetlusteovõime piirangutega. Halduskohtumenetluses tuleb eeldada, et isik omab halduskohtumenetlusteovõimet sellest hoolimata, et tema teovõimet on piiratud. Menetlusliku teovõime piiramise vajadus võib kõne alla tulla oludes, kus on ilmne oht, et isik ei suuda iseseisvalt efektiivselt kaitsta oma õigusi ja vabadusi. Sellised piirangud ei tohi aga ühelgi juhul ülemääraselt piirata isiku õigust autonoomiale ja enesemääramisele. Teovõime piiramine, sealhulgas kohtumenetluses, on äärmuslik vahend, mida saab kohaldada tingimusel, et muul viisil ei ole võimalik tagada isiku põhiõigusi ja vabadusi.¹⁵² Sama põhimõtte on märgitud ka ühes teises 2006 aasta Riigikohtu lahendis. Magistritöö koostaja jaoks on ebaselge, miks 2006. aasta Riigikohtu seisukohta ei ole kajastatud 2010. aastal avaldatud TsÜS-i kommentaarides.

2.4. Kokkuvõte

Lapsel põhiõiguste kandjana on üldpõhimõttena kohtumenetluses osalemise õigus, kuid seda piirab lapse põhiõigusealisus, mis on seotud teovõime mõistega. Lapsel üldjuhul teovõime puudub, kuid teatud juhtudel on seadusandja määranud talle tsiviil- ja halduskohtumenetlusteovõime, et laps saaks kohtumenetluses osaleda. LÕK art 12 lõikes 2 on sätestatud, et lapsele tuleb anda võimalus oma arvamust avaldada igas teda puudutavas kohtumenetluses vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel¹⁵³. Järgnevalt toob magistritöö autor kokkuvõtlikult välja võimalused, mis on antud riigisisel tasandil lapsele osalemiseks ja arvamuse avaldamiseks tsiviil- kui halduskohtumenetluses.

1. Vahetult – kohus küsib eraldi lapse arvamust.

- a. TsMS § 271 lg 1 – kuigi seaduse teksti kohaselt kuulatakse vande all üle tsiviilkohtumenetlusteovõimetu menetlusosalise asemel tema seaduslik esindaja või esindajad, siis seadustiku kommentaaride kohaselt võib kohus lapse teda vannutamata üle kuulata asjas, mida ta ise otseselt tegi või mida vahetult koges¹⁵⁴.
- b. TsMS § 384 lg 4 – seaduse kohaselt tuleb ära kuulata vähemalt 10-aastane laps enne kui kohus reguleerib hagi tagamise korras vanema õigusi lapse suhtes või vanemate suhtlemist lapsega või kostja kohustust laps välja anda.

¹⁵² RKHKo 30.11.2006 nr 3-3-1-42-06, p 21; RKHKm 18.12.2006 nr 3-3-1-83-06, p 6.

¹⁵³ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 3.

¹⁵⁴ Kõve, V. komm § 271/3.3.

- c. TsMS § 552¹ kohaselt kuulab kohus last puudutavas asjas ära vähemalt 10-aastase lapse isiklikult, kui seaduses ei ole sätestatud teisiti. Kohus võib ära kuulata ka noorema lapse.
- d. TsMS § 555 lg-te 1 ja 2 kohaselt kuulatakse ära vähemalt 7-aastane piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega laps esialgse õiguskaitse rakendamisel muuhulgas ajutise eestkostja määramisel ka erinõude alusel tegutseva kohtuniku poolt.
- e. HKMS § 25 lg 3 koostoimes § 26 lõikega 3 määratlevad, et vähemalt 15-aastaselt on halduskohtumenetluses teovõime, kui ta kohtu hinnangul saab aru oma toimingutest ning ei kahjusta enda ega lähedaste huve. Samas ei piira ega välista see lapse seadusliku esindaja õigust menetluses osaleda.

2. paralleelselt esindajaga –

- a. TsMS § 202 lõike 2 kohaselt võib vähemalt 15-aastane menetluses osaleda kõrvuti oma seadusliku esindajaga, kelleks perekonnaseaduse alusel on kas vanem või talle määratud eestkostja.
- b. HKMS § 26 lg 3 – lapse iseseisev teovõime halduskohtumenetluses ei välista ega piira seadusliku esindaja õigust menetluses osaleda¹⁵⁵.

3. esindaja kaudu – laps on küll menetluse osaline, kuid teda esindab menetluses vanem või eestkostja.

- a. TsMS § 217 lg-d 3 ja 7 sätestavad, et last esindab kohtumenetluses tema seaduslik esindaja või talle määratud esindaja (nt advokaat).
- b. TsMS § 219 lg 2 määratleb, et alaealist esindab kohtumenetluses perekonnaasjades talle kohtu poolt määratud esindaja.
- c. TsMS § 271 lõike 1 kohaselt kuulatakse lapsest menetlusosalise asemel vande all üle tema esindaja või esindajad.
- d. HKMS § 26 lõike 3 järgselt ei välista ega piira alaealise iseseisev teovõime halduskohtumenetluses tema seadusliku esindaja õigust menetluses osaleda.

Kokkuvõtvast loetelust nähtub, et vormiliselt on täidetud LÕK art 12 soovitus selles osas, et laps saaks arvamust avaldada vahetult või esindaja kaudu. Lapsel on võimalik iseseisvalt kohtumenetluses osaleda ja oma arvamust avaldada. Samuti saab ta seda teha esindaja – seadusliku esindaja või talle määratud esindaja – kaudu.

¹⁵⁵ TMKm 20.04.2016 nr 4-16-2179, lk 5.

Sisuliselt esineb teatud sätete juures teatud vastuolusid või tõlgendamiskeskuseid, millele magistr töö autor on käesoleva peatüki sisulises analüüsis viidanud ning märkinud omapoolsed tähelepanekud teatud sätete tõlgendamise seoses.

Antud peatüki lõpus tahab magistr töö autor välja tuua ka Euroopa Nõukogu (*edaspidi* Nõukogu) 2015. aastal raportis välja toodud hinnangu Eestis laste osalusõiguse õigusliku kaitse kohta õigusaktides, mis Nõukogu arvates oli võrdlemisi hea. Olenemata sellest, et põhiseadus ei viita selgesõnaliselt lapse õigusele osaleda teda puudutavates küsimustes, saab Nõukogu seisukoha järgi põhiseaduse § 27 neljandat lauset (mis sätestab seadusjärgse vanemate ja laste kaitse) laiendades nõuda riigilt positiivset tegevust laste õiguste tagamiseks. Viimane hõlmab ka lapse osalusõiguse edendamist ja kaitset. Nõukogu poolse tunnustuse sai asjaolu, et 1. jaanuarist 2016. a jõustuv (nüüdseks jõustunud – autor) uus lastekaitse seadus toob esmakordselt selgesõnaliselt sisse lapse arvamuse väljaselgitamise kohustuse last puudutavates otsustes. Organisatsiooni hinnangul on lapse osaluse õiguslik raamistik tsiviil- ja halduskohtumenetluses paigas, sätestades lapse erikohtlemise reeglid ning reguleerides eraldi ka lapse õigust olla ära kuulatud. Seega on seaduslikul tasandil lapse osalusõigus teda puudutavates küsimustes garanteeritud.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Gornischeff, K. Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahendi piloteerimine Eestis. Raport. Tallinn, 2015, lk 4-5. Arvutivõrgus: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_heolu/et_laste_osalusprojekt_raport_2015_21_07_2015.pdf (24.04.2021)

3. ARENGUPSÜHHOLOOGIA SEISUKOHAD LAPSE VANUSELE VASTAVATE PÄDEVUSTE KOHTA

3.1. Arengupsühholoogia olemus

Arengupsühholoogia kuulub psühholoogia teoreetilisema orientatsiooniga harude hulka¹⁵⁷. T. Bachmanni ja R. Maruste käsitle järgi psühholoogia “... on teadus, mille raames kirjeldatakse ja mõõdetakse elusorganismide, eelkõige inimese käitumist ja elamusi, tuvastamaks kindlaid seaduspärasusi psüühilistes protsessides ja nendega seotud välises käitumises”¹⁵⁸. G. Butterworth ja M. Harris seletavad arengupsühholoogiat psühholoogia sellise osana, mis „... tegeleb vanusega seotud käitumislike ja kogemuslike muutuste teadusliku seletamisega. /---/ ... ülesandeks on avastada, kirjeldada ja seletada, kuidas toimub areng esimestest eluhetkedest täiskasvanu- ja vanurieani”¹⁵⁹. M. Veisson ja K. Nugin on omakorda teinud erinevate uurijate arvamustest järgneva üldistuse: “Areng on inimeste ja teiste elusolendite süstemaatiline muutumine alates munaraku viljastamisest kuni indiviidi surmani. Inimese arengus toimuvad kõige suuremad muutused sünnieelsel perioodil, imikueas ja lapsepõlves”¹⁶⁰. Nagu eelnevast nähtub, siis puudutab arengupsühholoogia inimese tervet eluringi, kuid arengupsühholoogide endi hinnanguil käsitleb see peamiselt laste arengut¹⁶¹. Magistritöö autori hinnangul tuleb nimetatud asjaolu põhjendus selgelt välja viimase tsitaadi lõpust, kus öeldakse, et inimese kiireim areng toimub elu algusperioodil, sh lapsepõlves.

Erinevate allikate¹⁶² käsitletuste kohaselt on areng üheaegselt bioloogiline, sotsiaalne ja kultuuriline protsess, mis omakorda koosneb kolmest komponendist:

- Intellektuaalne areng. Seda nimetatakse ka vaimseks ehk kognitiivseks arenguks. Viimane on vaimne tegevus, mis väljendub mõtlemises, analüüsimises, tajumises jms, ning on seotud maailma tunnetamise ja selles toimuva mõistmisega¹⁶³.

¹⁵⁷ Bachmann, T., Maruste, R. Psühholoogia alused. Tallinn: Ilo 2011, lk 32.

¹⁵⁸ Samas, lk 9.

¹⁵⁹ Butterworth, G., Harris, M. Arengupsühholoogia alused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2002, lk 17.

¹⁶⁰ Kulderknap, E. (koost.). Lapse arengu hindamine ja toetamine/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2008, lk 5.

¹⁶¹ Butterworth, G. (viide 159), lk 17.

¹⁶² Kivi, L., Sarapuu, H. (koost.). Laps ja lasteaed: lasteaiaõpetaja käsiraamat. Tartu: Atlex 2005, lk 10; Kulderknap, E. (koost.). Lapse arengu hindamine ja toetamine/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2008, lk 5.

¹⁶³ Kivi, L., Sarapuu, H. (koost.). Laps ja lasteaed: lasteaiaõpetaja käsiraamat. Tartu: Atlex 2005, lk 10-11.

- Sotsiaalne ja emotsionaalne areng. Siia alla kuulub ka lapse psühhosotsiaalne areng, mis käsitleb lapse isiksuse arengut, laste omavahelisi suhteid ning suhteid ümbritsevate täiskasvanutega¹⁶⁴.
- Füüsiline ehk kehaline ehk psühhomotoorne areng¹⁶⁵.

Veissoni ja Nugini hinnangul saavad kõik eelnevas loetelus nimetatud arengu komponendid muutuda vaid siis, kui toimub õppimine ja küpsemine. Õppimine on pidev uute mõistete ja teadmiste omandamise protsess, mille tulemusena tekivad püsivad muutused käitumises. Küpsemine on arenguline protsess, mille käigus vanuse kasvades toimuva muutused lapse füüsilises ja kognitiivses arengus.¹⁶⁶

Magistritöö autori hinnangul annab iga lapse arengule individuaalse mõõdme üldteada asjaolu, et lapse arengut mõjutavad paljud erinevad tegurid: sünnipärasead omadused, arengukeskkond nii perekonna, lasteaia kui kooli näol, soolised erinevused jms. Hea näide keskkonna mõjust tuleneb A. Tiko artiklist. Viimases tuuakse välja asjaolu, et uurimuste kohaselt on kriis lapse arengu normaalne osa, kuid selle kulgemine vastavalt vanusele oleneb nt sellest, kas laps läheb aiarühma sõimest või kodust. Kriis on, kuid kulgeb mõlemal juhul erineval moel.¹⁶⁷

Erinevuste kõrval on laste arengu ühiseks jooneks Veissoni ja Veispaiki poolt välja toodud asjaolud, et *“Lapse arengus leiavad aset nii kvantitatiivsed kui kvalitatiivsed muutused. Arengulised muutused on korrapärasead”*¹⁶⁸. Kuidas erinevad arengupsühholoogid neid korrapäraseid muutusi lapse arengus käsitlevad ning millised pädevused vastavalt vanusele kujunevad, seda käesoleva magistritöö autor antud peatükis analüüsibki.

¹⁶⁴ Kivi, L. (viide 163), lk 11.

¹⁶⁵ Samas

¹⁶⁶ Kulderknap, E. (viide 160), lk 5.

¹⁶⁷ Tiko, A. Klassikalisi artikleid vene arengupsühholoogiast. Tallinn: Ilo 2006, lk 40.

¹⁶⁸ Kivi, L. (viide 163), lk 10.

3.2. Lapse arengupsühholoogia analüüs

3.2.1. Analüüsi põhialused

3.2.1.1. Eapiirid analüüsi alusena

Käesoleva magistritöö esimeses ja teises peatükis on välja toodud seadusandja sätestatud vanusepiirid seoses lapse õigusega arvamust avaldada ja osaleda riigisiseses tsiviil- ja halduskohtumenetluses. Lisaks on uuritud seadusandja põhjendusi konkreetsete eapiiride kehtestamisel, mis analüüsitud materjalides olid väga napisõnalised. Põhjendustes ei nähtunud ka konkreetseid arengupsühholoogiast tulenevaid aluseid, millest lähtuvalt on seadusandja erinevad eapiirid kehtestanud. Seepärast püüab magistritöö käesolev peatükk välja tuua tsiviil- ja halduskohtumenetluse seadustikes märgitud lapse ärakuulamist ja osalemist sätestavate vanusepiiride seoseid arengupsühholoogia seisukohtadega. Seda selleks, et paremini mõista vastavas vanuses olevate laste kompetentsust. Vastav vanus tähendab edasise arutluse põhialusena järgnevaid seadustest tulenevaid eapiire: 7 eluaastat, mille on aluseks TsMS § 555 lg 1; 10 eluaastat – TsMS § 384 lg 4 ja § 552¹ lg 1; 12 eluaastat – HKMS § 26 lg 5; 14 eluaastat – TsMS § 202 lg 4, § 256 lg 4, § 553 lg 1; 15 eluaastat – TsMS 202 lg 2, HKMS § 25 lg 3.

Lisaks seadustes sätestatud vanusepiiridele analüüsib magistritöö autor lapse pädevusi 3. eluaastast alates. Nimetatud vanuse valikul on mitu põhjust. Esiteks on magistritöö peatükis 1.1.1. välja toodud Komitee aramus, et lapse õigus oma seisukohta väljendada ei peaks olema seotud konkreetse vanusepiiridega. Komitee tugineb oma hinnangus uuringutele, mis näitavad, et laps on võimeline oma seisukohti kujundama varajases vanusest alates¹⁶⁹. Teiseks on peatükis 1.2.1. kirjas ka TsMS kommenteeritud väljaandes väljatoodu, mille kohaselt „... on õiguskirjanduse seisukohalt lapse ärakuulamine põhjendatud juba isegi lapse kolmandast eluaastast ...“.¹⁷⁰ Kolmandaks, seoses Justiitsministeeriumi programmiga¹⁷¹ „Alaealiste kohtlemise süsteemi loomine“, said kohtunikud juhendmaterjali eakohaste küsimuste esitamiseks laste ülekuulamisel (Lisa). See konkreetne juhend on küll välja töötatud laste süüteo menetluse puhuks, kuid käesoleva töö koostaja hinnangul sobituks nimetatud juhend väga hästi ka lapse ära kuulamiseks tsiviil- ja halduskohtumenetluses just seetõttu, et välja on

¹⁶⁹ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

¹⁷⁰ Kõve, V. komm § 552¹/3.2.a.

¹⁷¹ Projekt „Alaealise erikohtlemise süsteemi loomine“. Arvutivõrgus: <https://www.just.ee/et/alaealiste-erikohtlemine> (24.04.2021)

toodud küsimused, mida laps millises vanuses mõistab. Kuna juhendi järgi küsitlevad kohtunikud lapsi vanuses kolm kuni üksteist eluaastat ja vanemad, siis käesoleva töö koostaja hinnangul leiab kinnitust asjaolu, et laps on võimeline arvamust avaldama konkreetsete eapiirideta alates 3. eluaastast.

Neljandaks, käesoleva töö autor enda pedagoogilise töö kogemuste alusel lastega vanuses 2-7 eluaastat, võib kinnitada eelnevalt välja toodud seisukohti ning on samuti seisukohal, et laps 3. eluaastast on pädev avaldama oma arvamust, soove ja eelistusi.

Töö autori arvates on oluline ka ära märkida, et analüüsitavate seaduste tekstides on lapse vanusepiiride määratlemisel alati sätestatud, et laps peab olema vähemalt teatud vanuses. Kuna selliselt on kirjas iga märgitud vanus, siis magistr töö koostaja jätab edasises tekstis vanusemääratluste juures nimetamata täpsustava sõna vähemalt. Lisaks tooks siinkohal ära "Eesti keele seletava sõnaraamatu" selgituse, et sõna vähemalt tähendab mitte vähem kui¹⁷², seega on iga vanuse puhul peetud silmas konkreetset vanust alampiirina.

Lisaks on iga vanuse juures määratletud, et laps peab olema piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega. Nimetatud tunnuste olemasolu ning hindamiskriteeriume antud magistr töö raames sisuliselt ei analüüsita.

3.2.1.2. Arengupsühholoogid analüüsi alusena

Käesolevas töös käsitletavad arengupsühholoogia põhiseisukohad tuginevad tuntumate ja vähem teadaolevate lapse arengut uurinud psühholoogide seisukohtadele. Tuntumad neist: Jean Piaget, Laurence Kohlberg, Erik Erikson, Lev Vögotski. Järgnevalt lühike põhjendus, miks magistr töö autor on valinud analüüsimiseks nimetatud arengupsühholoogide sisukohad.

Šveitsi-Prantsuse psühholoogi J. Piaget'i peetakse lapse arengu mõtestamisel üheks peamiseks autoriteediks¹⁷³. Üks põhjus selleks on asjaolu, et Piaget'i arenguteooria põhineb eksperimentaalsetel uurimustel¹⁷⁴. Ta oli üks esimesi, kes uuris lapse kõlbelise arutluse arengut vastavalt vanusele¹⁷⁵. Oluline on ka, et laste mõtlemist enne Piaget' eriti ei uuritud ning lähimineviku kõlbelise arengu uuringud on peamiselt välja kasvanud just tema kognitiivse arengu teooriast¹⁷⁶.

¹⁷² Eesti keele instituut. Eesti keele seletav sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009. Arvutivõrgus: <http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=v%C3%A4hemalt> (24.04.2021)

¹⁷³ Leppik, P. Lapse arendamine on huvitav: (arengupsühholoogilisi põhimõtteid). Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus 1999, lk 49.

¹⁷⁴ Krull, E. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001, lk 109.

¹⁷⁵ Samas, lk 158.

¹⁷⁶ Pöder, M., Sutrop, M., Valk, P. (koost). Väärtused iseloom ja kool: väärtuskasvatuse kogumik. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2009, lk 46.

L. Kohlbergi kõlbelise otsustuse arenguteooria leiab käsitlemist magistritöö osana seetõttu, et Kohlberg jätkas Piaget'i laste kõlbelise otsustamise uurimist¹⁷⁷.

Saksa päritoluga ameerika arengupsühholoog E. Erikson on vaadelnud lapse arengut psühhosotsiaalsel tasandil. Viimane tähendab lapse isiksuse arengu toimumist laste omavaheliste suhete kaudu ning suhtega ümbritsevate täiskasvanutega¹⁷⁸. Magistritöö autori hinnangul on tema nägemus lapse arengut mõjutavatest teguritest – kogu ümbritsev keskkond (sh sõbrad ning perekond)¹⁷⁹ – just selline, millel põhineb tänapäeval lapse arendamine.

Vene psühholoog L. Võgotski ideed on ulatuslikult mõjutanud terve maailma arengupsühholoogia arengut, sest ka tänapäeval peetakse aktuaalseks lähima arengu tsooni mõistet ning asjaolu, et lapse õpetamisel on oluline järgida lapse ülitundlikkuse perioode¹⁸⁰. Teine põhjus Võgotski valikul oli asjaolu, et nii tema kui Piaget' uurisid sarnaseid probleeme.¹⁸¹ Kuid nende lapse arendamise üldpõhimõtted olid erinevad, mis väljendub selles, et „*Kus Piaget' pani lapse keskkonda ja jättis ta seal kas peaaegu üksinda või teiste lastega koostöös arenema, seal käis Võgotski lapsel järel ja jagas selgitusi*“¹⁸². Lisaks oli Piaget'i jaoks vaimse arengu seisukohalt mõtlemine olulisem kui keel. Kuid hilisemad uurimused on näidanud, tegelikult on keele osakaal mõtlemises väga suur nii nagu Võgotski seda hindas.¹⁸³ Kolmandaks põhjuseks asjaolu, et Võgotski teooriat on ka Eesti tasandil kas edasi arendatud ja/või maailmas propageeritud järgnevate teadlaste poolt nagu K. Karlep, P. Tulviste, J. Valsiner, E. Kikas, A. Toomela jt.¹⁸⁴

Lisaks on magistritöö koostaja sisse toonud ka teiste, mitte nii tunnustatud lapse arengu uurijate arvamusi põhjusel, et neis on märgitud olulisi vaatekohti seoses muutustega lapse arengus.

¹⁷⁷ Krull, E. (viide 174), lk 158.

¹⁷⁸ Kivi, L. (viide 163), lk 11.

¹⁷⁹ Butterworth, G. (viide 159), lk 321.

¹⁸⁰ Tiko, A. (viide 167), lk 5. Arvamusavaldus kuulub raamatu autorile.

¹⁸¹ Krull, E. (viide 174), lk 126.

¹⁸² Juurak, R. Lev Võgotski teooria täna. – Haridus 2007/7-8, lk 4. Arvutivõrgus: https://haridus.opleht.ee/Arhiiv/7_82007/2-7.pdf (24.04.2021)

¹⁸³ Krull, E. (viide 174), lk 142.

¹⁸⁴ Karlep, K. Lev Võgotski ideede aktuaalsus tänapäeval. – Haridus 2005/8, lk 31. Arvutivõrgus: <https://haridus.opleht.ee/Arhiiv/082005/30-35mustv.pdf> (24.04.2021)

3.2.2. Lapse pädevus vastavalt vanusele

3.2.2.1. Kolmeaastase lapse pädevus

Kuigi tsiviilkohtumenetluse seadustikus on uuritavas kontekstis määratletud madalaimaks vanuseks 7-eluaastat, siis toetudes käesoleva peatüki alapeatükis 3.2.1.1. märgitud Komitee arvamusele¹⁸⁵, õiguskirjanduses väljatoodule¹⁸⁶, kohtunike juhendmaterjalile (Lisa) ning käesoleva töö autori praktilisele kogemusele, alustab magistritöö koostaja 3-aastase lapse arengu analüüsist.

Arengupsühholoogide seisukohtadega tutvudes leidub nii toetavaid kui ebasoodsaid argumente kolmeaastase lapse oskusele oma seisukoha väljendamiseks kohtumenetluse raames. Viimast toetavaks asjaoluks on näiteks Eriksoni tõekspidamine selle kohta, et vanuses 3-7 eluaastat laienevad lapse keele- ja motoorsed võimed, mis annab aluse lapse kujutlusvõime laienemisele rohketele rollidele ning oskusele olla rollide valikus kindel.¹⁸⁷ Vögtski (ja teiste uurijate järeldustel) on 3-aastase kriisi perioodil tekkinud lapse suunitlus tegutseda iseseisvalt¹⁸⁸.

Ka professor Sally Ward'i, kes on uurinud kõnehäiretega lapsi, uuringute tulemused toetavad 3-aastase oskuste kasvu. Nimelt leiab Ward, et 3-aastane suhtub muuhulgas osavõtlikult täiskasvanutesse ning on väga suhtlusaldis.¹⁸⁹ Eakohaselt arenenud kolmene suudab ennast vabalt, selgelt ja üksikasjalikult väljendada ning selleks vanuseks on keelest saanud lapse mõtlemist toetav tööriist aidates tal probleeme lahendada. Oluline on, et lapsele meeldib selles vanuses palju küsida, kuid talle antavas vastuses pöörab ta tähelepanu sellele, mis tema arusaamadega kokku sobib.¹⁹⁰ Nelja-aastase kõne mõistmine on juba väga hea. Laps arutleb hea meelega hiljutiste sündmuste ja edasiste plaanide üle ning oskab anda rohkem faktilist infot.¹⁹¹ Kolmesele meeldivad peamiselt rollimängud koos kaaslastega. Kui laps seda teiste lastega koos teha ei saa, siis hakkab ta mängima tegelasi, kellega on varem kokku puutunud.¹⁹²

Magistritöö autori hinnangul on igati asjakohane anda 3-aastasele lapsele sõna teda puudutavates küsimuste põhjustel, et M. Männamaa ja I. Maratsi hinnangul just selles vanuses

¹⁸⁵ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

¹⁸⁶ Kõve, V. komm § 552¹/3.2.a.

¹⁸⁷ Kivi, L., (viide163), lk 30-31.

¹⁸⁸ Tiko, A. (viide 167), lk 27.

¹⁸⁹ Ward, S. Terane laps. Tallinn: Varrak 2015, lk 281.

¹⁹⁰ Samas, lk 283.

¹⁹¹ Samas, lk 285-286.

¹⁹² Samas, lk 291.

lapsel tekib arusaam endast kui oma õiguste, soovide ja tahtmistega isiksusest¹⁹³ ning ta huvitub selles vanuses esemete vahelistest põhjuslikest seostest, “...mõistab küsimusi miks? ja kuidas? ning ta reageerib neile asjakohaselt”¹⁹⁴.

Kindlasti tekitab küsitavusi 3-aastase lapse arvamuse avaldamine kõne kaudu, sest selles vanuses võib lapseti keeleoskus olla üsna erinev. Kui toetuda seisukohale, et 3-aastaselt on kõnest saanud mõtlemise tööriist st, et tema kõne muutub mõtestatuks ning lapse mõtlemine väljendub sõnade kaudu¹⁹⁵ ning selleks vanuseks on laps omandanud sõnavara ulatuses, et ta suudab osaleda dialoogis¹⁹⁶, siis peetakse last üldjuhul võimeliseks arvamust kõne abil avaldama. Lapse enda käest teda puudutava kohta küsimisel kasutatakse intervjuu¹⁹⁷ kõrval ka jututamist (laps saab konkreetse töökorralduse loo jutustamiseks, täiskasvanu kirjutab selle täpselt üles ning võimaldab lapsel seda hiljem muuta)¹⁹⁸.

Isegi kui kolmese kõne areng ei ole veel väga hea, siis magistritöö autori arvamuse kohaselt ei peaks see takistama lapselt vajaliku teabe saamist, sest infot lapselt saab ka muul viisil. Nendeks võimalusteks on küsimine teistelt¹⁹⁹, lapse tegevuse vaatlus²⁰⁰, lapse tööde – joonistused, taieses, töövihikud, dokumendid – jutustavad lapse arengu²⁰¹ kõrval tema mõttemaailmast palju. Magistritöö autor võib isikliku töökogemuse põhjal kinnitada, et rollimäng, mille mängimine saab alguse 3-4 aasta vanusena, on üks väga tõhus vahend lapse arusaamiste väljendamiseks ümbritseva maailma kohta. Nimetatud mängu vorm on oluline seetõttu, et selle kaudu jäljendatakse ka täiskasvanuid²⁰².

Kolmaastaselt arvamuse küsimist kohtumenetluses võib takistada asjaolu, et selles vanuses lapse tähelepanu on lühiajalise püsivuse ning keskendumisvõime²⁰³ kõrval võib laps sattuda ärevusse võõras kohas/olukorras²⁰⁴. Magistritöö koostaja seisukohast omab viimane asjaolu negatiivset mõju selles osas, et lapsi kuulavad üldjuhul ära neile võõrad inimesed. Seega on

¹⁹³ Kulderknap, E. (koost.). Üldoskuste areng koolieelses eas/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2009, lk 13.

¹⁹⁴ Samas, lk 15.

¹⁹⁵ Samas, lk 15.

¹⁹⁶ Samas, lk 16.

¹⁹⁷ Kulderknap, E. (viide 160), lk 16.

¹⁹⁸ Samas, lk 15.

¹⁹⁹ Samas, lk 16.

²⁰⁰ Samas, lk 15-16.

²⁰¹ Samas, lk 16.

²⁰² Leppik, P. Lapse ja tema mõtlemise arendamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 64.

²⁰³ Kulderknap, E. (viide 193), lk 16.

²⁰⁴ Samas, lk 17.

tegemist last ära kuulavate inimeste töö nõ sisulise poolega, mida annab reguleerida nii, et lapsel on võimalik temaga vestleva inimesega eelnevalt tutvuda ning uue olukorraga kohaneda. Lisaks võib selles vanuses lapse arvamuse tõesuse seada kahtluse alla tema elav kujutlusvõime ja kõikuv enesekindlus²⁰⁵. Ka Ward'i vaatekohast tuleb arvestada sellega, et 3-aastane etendab läbielatud sündmusi, mis võib olla ka fantaasiasugemetega.²⁰⁶ Samuti 4-aastane laps ei suuda oma lugudes tõsielu ja fantaasiat hästi eristada. Seega võib laps oma väljamõeldud lugusid ise ka uskuma hakata²⁰⁷. Võimalust, et laps arvamuse avaldamisel räägib väljamõeldud asjades, saaks uurimistöö koostaja vaatekohast vähendada nii, et lapsega tegeleb inimene, kes tunneb last, st teab tema tausta, mõttemaailma ning väljendusviiside eripära.

Ühelt poolt toetab kolmeaastase arvamuse ära kuulamist ning sellega arvestamise kaalumist Piaget' tõekspidamine, et laps operatsiooni-eelsel perioodil ehk vanuses 2-7-eluaastat oskab mõelda asjadest, mis on väljaspool tema vahetust keskkonnast. Viimane annab võimaluse oma kogemuste/mõtete jagamiseks kaaslastega. Teiselt poolt on aga selle vastu asjaolu, et selles vanuses on lapse aramusavaldused peamiselt seotud veel endaga ning laps ei suuda veel teiste vaadetega kohanduda²⁰⁸, teisi arvamusi omaks võtta²⁰⁹, ei suuda sooritada mõtteoperatsioone keerulisemate mõistetega²¹⁰ ning tal puudub selles vanuses võimekus loogilisteks arutlusteks²¹¹. Lisaks iseloomustab Vögtski arvamuse kohaselt 3-aastast negativism, kangekaelsus ja trots ning laps käitub vastupidiselt täiskasvanu soovitusel²¹².

Magistritöö koostaja analüüsis ka psühholoogide hinnanguid lapse arengule sünnist kuni 3. eluaastani ning võrdles neid muudatustega, mis leiavad aset lapse 3. eluaastast alates. Analüüsides Piaget'i²¹³ ja Eriksoni²¹⁴ seisukohti kuni kolmeseks saava lapse arengule, võib võrdluses 3-aastase lapse arenguga kokkuvõtlikult öelda, et sel perioodil toimub peamiselt lapse kiire füüsiline areng ning pea igas toimingus sõltumine täiskasvanust. Vögtski sõnul algab kolmesel eneseteadvuse ja kiire keeleline areng, mis mõjutab mõtlemise arengut²¹⁵. Eelnevale

²⁰⁵ Kulderknup, E. (viide 193), lk 17.

²⁰⁶ Ward, S. (viide 189), lk 293.

²⁰⁷ Samas, lk 291.

²⁰⁸ Lindgren, H. C. (viide 65), lk 44-45.

²⁰⁹ Niiberg, T., Linnas, M. Laps läheb lasteaeda. Tartu: Atlex 2007, lk 49.

²¹⁰ Krull, E. (viide 174), lk 111.

²¹¹ Lindgren, H. C. (viide 65), lk 44-45.

²¹² Tiko, A. (viide 167), lk 23-25.

²¹³ Krull, E. (viide 174), lk 111.

²¹⁴ Kivi, L., (viide 163), lk 30.

²¹⁵ Samas, lk 39.

toetudes ei ole uurimistöö autori hinnangul alla 3-aastane oma arenguga veel nii pädev, et kohtumenetluses arvamust avaldama.

Toetudes 2- ja 3-aastase lapse arengu võrdlusele, seisukohtadele, et kolmesel tekib suunitlus iseseisvalt tegutseda, tekib arusaam endast kui õiguste, soovide ja tahtmistega isiksusest ning Ward'i seisukohale, et arenenud kolmesel on suutlikkus ennast vabalt, selgelt ja üksikasjalikult väljendada²¹⁶ (erinevate väljendusviiside kaudu) on magistritöö koostaja arvates kolmeaastane laps pädev väljendama enda mõtteid, arvamusi ja soove teda puudutavates asjades, sh kohtumenetluses. Olenemata psühholoogide tõekspidamistest asjaolude kohta, mis võivad teha 3-aastase aramusavaldusega arvestamise kohtumenetluses keeruliseks, ei ole uurimistöö autori hinnangul nimetatud vanuse puhul peamine küsimus lapse pädevustes, vaid inimestes, kes tema arvamust küsivad ning sellele kohast kaalu annavad. Mida väiksem laps, seda rohkem sõltub ta täiskasvanust ka menetluses.

3.2.2.2. Seitsmeaastase lapse pädevus

Lapse ära kuulamise vanusepiir 7 eluaastat on seadusandlikult sätestatud (TsMS § 555 lg 1) ning see langeb kokku Piaget'i arenguperioodide kontekstis konkreetse mõtlemise perioodi algusega. Magistritöö koostaja seisukohalt on suurim erinevus eelnevalt käsitletud vanusega see, et Piaget'i hinnangul alates 7. eluaastast õpib laps aru saama teiste seisukohtadest ja on võimeline need ka omaks võtma omi mõtteid teiste inimeste mõtetega kohandades²¹⁷. Lisaks oskab laps ka loogiliselt põhjendada oma otsuseid seoses probleemide lahendamisega²¹⁸. Nimetatud vanuses lisandub lapsele vajalikke oskusi arvestatava arvamuse avaldamiseks ka teiste arengupsühholoogide vaatekohtadest. Eriksoni tähelepanekute kohaselt jäävad muutused käsitletava vanuse osas tema periodiseeringus etappi 5-12 aastat²¹⁹, mil toimub lapse üldine kiire areng ning temalt oodatakse keerukamate ülesannetega hakkama saamist.²²⁰ Vögtski periodiseeringus on vanus 7- eluaastat lapse uue arengustaadiumi algus sarnaselt Piaget'ile. Vögtski hinnangul omandab laps vanuses 7-14 eluaastat täiskasvanule vajalikud harjumused²²¹, lisaks toob 7-aastase kriis endaga kaasa lapse iseseisvuse kasvu²²² ning lapsel

²¹⁶ Ward, S. (viide 189), lk 283.

²¹⁷ Niiberg, T. (viide 209), lk 49.

²¹⁸ Butterworth, G. (viide 159), lk 252.

²¹⁹ McLeod, S. A. Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development. – Simply Psychology 2018 (May 03), lk 2. Arvutivõrgus: <https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html> (24.04.2021)

²²⁰ Krull, E. (viide 174), lk 141-142.

²²¹ Leppik, P. (viide 173), lk 51-52.

²²² Tiko, A. (viide 167), lk 16-17.

tekib endasse nõ uus suhtumine seoses elamuste (nt laps saab aru, et ta on vihane) üldistamisega²²³.

Käesoleva magistritöö autori arvates rõhutab 7-aastase arengu muutuse märgilisust Männamaa ja Maratsi väljatoodud arvamus, et 7-aastase lapse arengut peetakse paljudes erinevates valdkondades väga kiireks, muutused tulevad esile nii sotsiaalsetes kui ka kognitiivsetes oskustes. Selles vanuses lapsele meeldib lahendada probleeme ja keerukaid ülesandeid ning see on enesekriitika tekkimise aeg. Selles vanuses laps seab ka ise endale eesmärgi ja on tegutsedes sihikindel ning püsiv. Laps hakkab aru saama järjest keerulisematest seostest, toetudes olemasolevatele seostele ja kogemustele.²²⁴

Seitsmene räägib peamiselt küll iseendast, kuid tunneb huvi ka teiste vastu, muuhulgas on valmis arutlema laiematel teemadel nagu elu ja abielu ning arutlema ka eetilistel teemadel. Selles vanuses lapsel on keeleline areng juba nii hea, et ta suudab teha üldistusi tegutseda suuliste juhiste järgi. Samuti suudab ta tähelepanu kontsentreerida ning kuni ülesande lõpetamiseni püsida selle juures. Täiustub tema vaatlusoskus: laps märkab detaile ja seoseid. Ta suudab loogilisemalt mõelda ja seega probleeme kergemini lahendada, tajub olukordi tervikuna.²²⁵

Uurimistöö koostaja hinnangul on võõral inimesel seitsmeaastasega lihtsam kontakti saada kui kolmeaastasega, sest Männamaa ja Maratsi seisukohalt sõltub 7-aastane vähem oma vanematest ning suudab lühiajaliselt olla eemal tuttavatest inimestest ja keskkonnast. Lisaks võõraga vestlusele on nimetatud vanuses laps valmis ka koostööd tegema juhul kui talle on eelnevalt selgitatud kellega ja miks see koostöö on vajalik.²²⁶ Samas tuleb lapse arvamuse ärakuulajal ikkagi arvestada asjaoluga, et seitsmeaastase arengus on ka olukordi, mil ta vajab tagasisidet oma tegevusele ning tal on just uutes situatsioonides vähe enesekindlust. Kuigi laps on tegutsedes sihikindel ning püsiv, siis vajab ta ikkagi täiskasvanu abi.²²⁷

Seadusest tulenev 7-aastase ärakuulamisõigus on seotud esialgse õiguskaitse kehtestamisel lapsele ajutise eestkostja määramisega. Eestkostja ülesanne on muuhulgas lapse isiklike huvide kaitse, mis tähendab väga olulist rolli lapse igapäevaelus. Seega lapse ära kuulamisel ja tema

²²³ Tiko, A. (viide 167), lk 35.

²²⁴ Kulderknup, E. (viide 193), lk 36.

²²⁵ Samas, lk 37.

²²⁶ Samas, lk 40.

²²⁷ Samas, lk 36.

arvamusele kohase kaalu andmisel on antud menetluses lapse edasise elukäigu määramisel väga tähtis roll.

Laps arutleb eetiliste probleemide üle, teeb vahet hea ja halva käitumise vahel, tunnistab väärtegusid, on arenenud õiglustunne ning talle ei meeldi valetajad ning tema empaatiavõime on märkimisväärne, sest ta mõistab teiste inimeste tundeid mitte ainult kõne vahendusel, vaid ka näoilmete ja kehakeele kaudu.²²⁸

Samas on lapse arengu uurijate tähelepanek, et seitsmeaastase laps võtab omaks oma vanemate hoiakuid, suhtumist teistesse, käitumismalle ja väärtusi.²²⁹ Magistritöö autori arvates võib eelnev raskendada lapselt tõese arvamuse saamist, sest laps on jätkuvalt tihedalt seotud täiskasvanuga ning tema arvamuste ning käitumisega.

Seitsmeaastase arengulise muutusena tuleb uurimustöö koostaja arvates välja tuua ka asjaolu, et Piaget'i tõekspidamisel kujuneb 7-aastasena või veidi vanemana lapsel varasemast selgelt eristuv mõtlemisvõime: laps suudab loendada ja klassifitseerida ning pöörata sündmuste käiku mõtteliselt tagasi²³⁰ ning oskab ka loogiliselt põhjendada oma otsuseid seoses probleemide lahendamisega²³¹. Kohlberg näeb seitsmeaastase mõtlemisvõimet lausa nii laialt, et väidetavalt hakkab laps teadvustama ühiskonna laiemaid reegleid.²³²

Nagu eelnevast nähtub, siis arengupsühholoogide hinnangul toimub lapse arengus alates 7ndast eluaastast väga palju muutuseid, mis suuremas osas on lapse iseseisvust, otsusekindlust, eneseteadlikkust toetavad. Kuigi selles vanuses on laps siiski veel kohati ebakindel ning vajab täiskasvanu abi ja tuge. Magistritöö autori praktiline kogemus toetab kirjanduses väljatoodut, et konflikti puhul 7-aastane üldjuhul enda osalust ei tunnista, ning laseb selle pigem lahendada täiskasvanul (läheb kaebama) kui teeb seda ise.²³³ Mis on üks näide sellest, et olenemata iseseisvuse suurenemisest, on laps nimetatud vanuses vastutuse võtmisel veel vägagi seotud täiskasvanuga. Viimane võib omakorda tähendada, et selles vanuses lapse arvamusega kohtumenetluses võib olla raske arvestada. Samas on töö koostaja vaatekohast, nii nagu 3-aastasegi puhul, pigem võtmeroll lapse küsitlejal ja tema tööviisidel, et saada lapselt võimalikult tõetruu info.

²²⁸ Kulderknap, E. (koost.). Üldoskuste areng koolieelses eas/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2009, lk 40.

²²⁹ Samas, lk 40.

²³⁰ Krull, E. (viide 174), lk 112.

²³¹ Butterworth, G. (viide 159), lk 252.

²³² McLeod, S. A. Kohlberg's stages of Moral Development. – Simpli Psychology 2013 (October 24), lk 2. Arvutivõrgus: <https://www.simplypsychology.org/kohlberg.html> (24.04.2021)

²³³ Kulderknap, E. (viide 193), lk 40.

Kui võrrelda 3- ja 7-aastase lapse arengut, siis vanuse kasvades suureneb ka iseseisvus. Loomulikult sõltub seitsmene täiskasvanust nii oma igapäevategevustes kui ka oma seisukohtade kujundamisel, kuid võrreldes kolmesega, toetub ta vanematele siiski vähem. Kui 3-aastaselt puudus veel võimekus loogilisteks arutlusteks, siis 7-aastane juba oskab oma otsuseid loogiliselt põhjendada ning saab aru järjest keerulisematest probleemidest. Samuti suudab laps selles vanuses mõista teiste seisukohti, mida ta kolmesena veel ei suutnud. 7-aastase lapse areng erineb 3-aastase omast veel seetõttu, et seitsmene on küps arutlema laiematel teemadel ning ta märkab detaile ja seoseid, lisaks saab ta võõrastega lihtsamini kontakti ning keeleoskus on murranguliselt arenenud.

Kokkuvõttes saab töö koostaja tõdeda, et kuigi ka seitsmene nagu kolmenegi on seotud oma vanematega ning vajab nende tuge, siis seitsmeaastase lapse arengus toimuvad suured muutused, mis magistritöö autori hinnangul toetavad 7-aastase lapse kohtumenetluses ära kuulamist ja lapse arvamusele kaalu andmist vastavalt tema küpsusele.

3.2.2.3. Kümneaastase lapse pädevus

Eapiir 10-aastat on sätestatud tsiviilkohtumenetluses seoses lapse ära kuulamisega § 384 lõikes 4 ja § 552¹ lõikes 1. Võrreldes kahe eelnevalt iseloomustatud vanusega, on arengupsühholoogid lapse 10 aasta vanusega seoses välja toonud palju vähem muutuseid. Lisaks ei nähtu, et 10-aastase arengus oleks suuri muutusi võrreldes 7-aastasega. Magistritöö koostaja arvates võib üheks põhjuseks olla asjaolu, et vanus 10 ei ole arengupsühholoogide arenguetappides mingi uue perioodi algus, vaid jääb muude vanuste periodiseeringute sisse, nt Piaget'i hinnangul kuulub selles vanuses laps 7-aastaselt alanud (ja 11-aasta vanuselt lõppeva) konkreetse mõtlemise perioodi. Eriksoni kriisiastmestikus paigutub kirjeldatav vanus vastavalt allikale 8-11 aastasi²³⁴ või 5-12 aastasi²³⁵ kirjeldavasse vanuseperioodi. Vögotski periodiseeringus iseloomustavad 10-aastast hilise lapsepõlve ehk vanuseperioodi 7-14. eluaastat muutused²³⁶. Neist vähestest muutustest, mida psühholoogid on 10-aastase lapse arengu puhul välja toonud, hakkavad lapsed Piaget'i hinnangul vanuses 9-11 eluaastat vähem austama reegleid ja mõistavad, et need põhinevad vastastikusel nõusolekul²³⁷. Kohlbergi vaadete kohaselt algab lapsel 10-aastasena kokkuleppeline tase, mis tugineb teiste inimeste seisukohtadega

²³⁴ Kivi, L. (viide 163), lk 30.

²³⁵ McLeod, S. (viide 219), lk 2.

²³⁶ Leppik, P. (viide 173), lk 51-52.

²³⁷ Butterworth, G. (viide 159), lk 265.

arvestamisele²³⁸. Siinkohal tahab magistritöö koostaja märkida, et lapse võime teiste inimeste arvamusega arvestada, kujuneb Piaget'i hinnangul välja juba varem, so 7 aasta vanuselt²³⁹. Kognitiivse arengu uurijate Kurt W. Fisher ja Steven P. Rose arengumudeli järgi hakkab laps vanuses 10-12 eluaastat nägema reegli- ja seaduspärasusi ning muude oskuste arenemise kõrval on võimeline analüüsima enda mõttetegevust²⁴⁰.

Lähtudes arengupsühholoogide seisukohtadest, siis 10-aasta vanusepiiri kehtestamisele kohtumenetluses on keeruline põhjendusi leida, kuna selles vanuses ei toimu suuri arengulisi muutusi. Magistritöö koostaja hinnangul on lapse enda mõttetegevuse analüüsivõime mõtlemise arengus väga oluline verstapost, kuid see üksinda on nõrk argument, et määrata seadusandlikul tasandil lapse ära kuulamisele eapiiriks 10-eluaastat. Kohlberg on küll välja toonud, et käsitletavas vanuses laps hakkab arvestama teiste arvamusega, kuid see seisukoht samastub Piaget'i omaga, kuid iseloomustab 7- aastast last.

Tsiviilkohtumenetluses on 10-aastasel lapsel arvamuse avaldamise õigus seoses perekondlike asjadega: vanemate õigused lapse suhtes, nende suhtlemine lapsega ning lapse väljaandmine (§ 384 lg 4), seega praktiliselt võivad kohtumenetlusega olla seotud lapsed varajasest vanusest. Kuna 10-aastase lapse arengus ei toimu 7-aastase lapse arenguga võrreldes märgatavaid muudatusi ning üks välja toodud muutus toimub juba varasemalt, siis uurimistöö autori vaatekohast ei ole põhjendatud lapse kohtumenetluses ära kuulamise vanuse 10-eluaastat sätestamine. Magistritöö koostaja kaalutlustel võiks juhul, kui üldse vanusepiiri sätestada, olla seaduses sätestatav loogilisem eapiir 7 eluaastat kehtiva vanuse 10- eluaastat asemel.

3.2.2.4.Kaheteistaastase lapse pädevus

Kaheteistaastase lapse ära kuulamise kohustus halduskohtumenetluses on sätestatud HKMS § 26 lõikes 5. Sarnaselt 10-aastase vanusepiiriga, on arengupsühholoogide tõekspidamisel vanus 12 eluaastat mõne teise arenguperioodi sisse jääv vanus. Kohlbergi teoorias jääb nimetatud eapiir vanuseperioodi 7.-14. eluaastat mõjusfääri ning Vögotski periodiseeringus algab uus kriis 13-aastaselt lapsel. Erinevalt eelmises alapeatükis käsitletud eapiirist, on arengupsühholoogid 12-aastase lapse arengus välja toonud rohkem muudatusi kui 10-aastase omas. Töö autori arvates peamiselt seetõttu, et Eriksoni ja Piaget'i arenguteooriates algab lapse uus arenguetaap 12. eluaastat.

²³⁸ Leppik, P. (viide 173), lk 54 .

²³⁹ Niiberg, T. (viide 209), lk 49.

²⁴⁰ Kivi, L. (viide 163), lk 17.

Eriksoni hinnangul algab nimetatud vanuses identiteedi kujunemise periood, mida sisuliselt iseloomustab stabiilsuse ja rahuldustunde kujunemine isiksuslikus suundumuses²⁴¹, kuid samas seatakse kahtluse alla täisealiste väärtused, mida seni aktsepteeriti²⁴². Lisaks püüab laps selles vanuses kujundada oma vanematest ja kaaslastest eraldiseisvat identiteedi tunnetust²⁴³. Magistritöö koostaja arvates näitab eelneva asjaolu, et selles vanuses laps ei sõltu enam nii palju oma vanematest või teistest täiskasvanutest. Seega peaks tema isiklikul arvamusel kohtumenetluse raames olema suurem kaal kui näiteks kolme- või seitsmeaastase omal.

Piaget'i arenguetappide astmestikus algab vanusega 12 eluaastat abstraktse ehk formaalloogilise mõtlemise perioodi (lõppeb vanusega 15 eluaastat), mida Piaget' peab inimese vaimsete võimete arengu lõppastmeks, mis annab võime jõuda sellisele tasemele, et näha vastuolusid teiste inimeste arutlustes²⁴⁴. Uurimistöö koostaja ei saa Piaget'i arvamusega nõustuda, et nimetatud periood on inimese arengu lõppfaas. Kaasaegne seisukoht, et inimene areneb terve oma elu jooksul ning Eriksoni psühhosotsiaalse kriisi astmed inimese sünnist elu lõpuni näitavad, et inimene on võimeline õppima ja arenema terve oma elu.

Piaget'i vaatekoht on ka see, et kirjeldatud vanuses jõuab laps abstraktse mõtlemise perioodi, mida toetab hüpoteeside püstitamine ja deduktsioon ehk liikumine mõtlemises üldiselt üksikule²⁴⁵. Lisaks on Piaget' seisukohal, et alles 11.-12. aastasena hakkab laps põhjuse ja tagajärje vahel vahet tegema²⁴⁶. Piaget'i lapse arengu konkreetse (vanus 7-11 eluaastat) ja formaalse mõtlemise (vanus alates 12. eluaastast) perioodid erinevad esmalt seetõttu, et konkreetse mõtlemise perioodil liigub lapse mõte ühelt konkreetselt seoselt teisele, kuid formaalsel perioodil võimaldab mõtlemine asju ette mõelda, planeerida ning mõelda asjades, mis ei ole koheselt kättesaadavad. Teine erinevus seisneb selles, et loogika kasutamise oskus vanuse kasvades suureneb.²⁴⁷ Magistritöö autori hinnangul üldiselt toetab Piaget'i 12-aastase lapse arengu muutumine lisaks tema ära kuulamist kohtumenetluses ka selles vanuses lapse arvamuse arvestamisega. Nimelt soodustab viimast põhjus-tagajärg seose mõistmine ning ettemõtlemise võime, mis aitab näha mingite situatsioonide tagajärgi.

²⁴¹ Krull, E. (viide 174), lk 140.

²⁴² Samas, lk 142.

²⁴³ Tall, K. E-kursuse „Developmental Psychology“ materjalid. Tartu: Tartu Ülikool 2012, lk 4. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/25428> (24.04.2021)

²⁴⁴ Krull, E. (viide 174), lk 113.

²⁴⁵ Leppik, P. (viide 173), lk 51.

²⁴⁶ Leppik, P. (viide 202), lk 60.

²⁴⁷ Butterworth, G. (viide 159), lk 308.

Professor Daniel P. Keating on välja toonud välja rea iseloomulikke tunnuseid teismelise mõtlemise iseloomustamiseks, mis paljuski kattuvad Piaget'i hinnangutega lapse arengule vanusastmes 12 eluaastat²⁴⁸. Muuhulgas on nendeks ette mõtlemine, planeerimine, hüpoteeside kaalumine, mõtlemisest mõtlemine ning mõttes harjumuslike piiride eiramine.²⁴⁹

Magistritöö koostaja hinnangul toetab ka Eesti pedagoogi ja arengupsühholoogi Peep Leppik'u ning arengupsühholoogide Fisheri ja Rose'i seisukohad lapse mõtlemise arengu kohta seisukohta, et 12-aastase arvamus on kohtumenetluses arvestatav. Nimelt on Leppik lapse mõtlemise arengut kirjeldades välja toonud asjaolu, et vanuses 12.-13. eluaastat algab lapse (abstraktse) mõtlemise otsene arendamine, mis toimub peamiselt võrdlemise, analüüsi, sünteesi, üldistamise ja abstraherimise toel.²⁵⁰ Fisheri ja Rose'i arengumudeli järgi ilmnevad 12-aastaselt osaliselt ka abstraktse mõtlemise sugemed: laps hakkab muuhulgas mõistma ka seaduslikkuse mõistet²⁵¹.

Kuna eelmise käsitletud vanuse puhul lapse arengus suuri muudatusi ei toimunud, siis pole magistritöö autori arvates alust võrrelda 12-aastase arengut noorema ealise omaga. Käesoleva töö koostaja hinnangul on olulised muudatused 12-aastase arengus asjaolu, et nimetatud vanuses laps oskab rääkida oma tunnetest, muredest, soovidest. Seda oskab ka juba 3-aastane, kuid kaheteistaastase puhul on need palju sügavamad ning läbimõeldumad. Lisaks hakkab laps 12-aastasena tunnetama enda eraldiseisvat identiteeti vanematest ja kaaslastest ning sellega seoses seab kahtluse alla täisealiste väärtused. Eelnevast lähtuvalt on lapse isiklik seisukoht tema arvamusel arvestamisel palju kaalukam. Nimetatud vanuses muutub lapse mõtlemine: ta hakkab vahet tegema põhjusel ja tagajärjel, suudab asju ette mõelda ja planeerida ning tal hakkab kasvama loogilise mõtlemise osakaal ning mõtlema deduktiivselt.

Kui toetuda eelnevalt välja toodud olulistele muudatustele, on käesoleva magistritöö autor seisukohal, et arengupsühholoogia põhimõtete kohaselt on põhjendatud halduskohtumenetluses 12-aastase lapse ära kuulamine ja tema arvamusel ka kohase kaalu andmine lõppotsuse tegemisel.

²⁴⁸ Butterworth, G. (viide 159), lk 308.

²⁴⁹ Samas, lk 308.

²⁵⁰ Leppik, P. (viide 202), lk 56.

²⁵¹ Kivi, L. (viide 163), lk 17.

3.2.2.5. Neljateist- ja viieteistaastase lapse pädevus

Magistritöö koostaja käsitleb kaht vanust koos põhjusel, et võrreldes eelneva vanusega on psühholoogid lapse arengu kohta tema 14.-15. eluaastal välja toonud vähem muutusi. Seevastu seadusandja on lapse kohtumenetluses ära kuulamise ja osalemisega seoses kõige rohkem välja toonud just käsitletavaid vanuseid. Tsiviilkohtumenetluses on vanus 14-eluaastat sätestatud TsMS § 202 lõikes 4 (lapse kinnisesse asutusse paigutamine), § 256 lõikes 4 (laps tunnistajana) ja § 553 lõikes 1 (lapse iseseisev kaebeõigus). Eapiir 15-eluaastat on sätestatud seoses kohtumenetluses osalemisega TsMS § 202 lõikes 2 ja HKMS § 25 lõikes 3.

Piaget'i ja Eriksoni periodiseeringus said käesoleva alapeatüki vanused juba eelmises alapeatükis käsitletud, sest vaadeldavad eapiirid ei ole iseseisvalt mingi uue perioodi alguseks, vaid kuuluvad mõlema psühholoogi puhul perioodidesse, mis algavad vanusega 12 eluaastat.

Kohlbergi periodiseeringus märgib vanusevahemik 14-21 aastat enesetunnetusliku arengu aega, mis tähendab sisemise väärtusmaailma väljakujunemist ja kõlbluse sfäär kujunemist²⁵². Sel perioodil saavutatakse tema arvates tõeline kõlbeline tase, mis tähendab, et lapse käitumist juhivad peamiselt sisemised kriteeriumid, mis esiteks lähtuvad austusest inimõiguste ja demokraatia vastu ning teiseks hindab tegu südametunnistuse mitte seaduse või teiste arvamuse alusel²⁵³.

Võgotski periodiseeringu alusel vanuses 15. kuni 18. eluaastani kohaneb laps lõplikult ümbritseva keskkonnaga²⁵⁴. Viimane arenguline kriis aga toimub lapse arengus 13-aasta vanuselt²⁵⁵.

Võrreldes eelneva vanusega ei toimu lapse arengus vanuses 14- ja 15-eluaastat murrangulist arengut. Kuigi sel perioodil on Kohlbergi hinnangul lapse arengus muutusi, siis arvestades asjaoluga, et peamised muudatused said alguse juba 12-aastasena, siis magistritöö autor ei pea põhjendatuks nimetatud vanuste eraldi väljatoomist seoses lapse kohtumenetluses ära kuulamisega. Töö koostaja ei sea kahtluse alla asjaolu, et vanema ealise lapse arvamusel teda puudutavate asjade kohta on kindlasti arvamusega arvestamisel suurem kaal kui noorema ealise lapse seisukohal. Kuid see ei pea tähendama eraldi eapiiri sätestamist seadustes. Kui üldse on vajadus seada eapiire seoses kohtumenetluses ära kuulamise ja arvamuse arvesse võtmisega nin

²⁵² Tuulik, M. Pöörane teismeline. Tallinn: OÜ Vali Press 2018, lk 100.

²⁵³ Leppik, P. (viide 173), lk 54-55.

²⁵⁴ Samas, lk 52.

²⁵⁵ Tiko, A. (viide 167), lk 16-17.

osalemisega, siis võttes aluseks psühholoogide vaatekohad, peab töö koostaja käsitletavate vanuste asemel põhjendatuks eapiiri sätestamisel vanust 12 eluaastat.

3.3. Kokkuvõte

Käesolevas peatükis on magistritöö koostaja analüüsinud lapse arengus peamiselt toimuvaid muudatusi seoses nende vanustega, mis on sätestatud riigisiseses tsiviil- ja halduskohtumenetluses seoses lapse ära kuulamise ja osalemisega. Lisaks kirjeldab töö autor ka 3-aastase lapse arengut. Analüüsi aluseks on peamiselt tuntumate arengupsühholoogide seisukohad.

Autor on käesoleva magistritöö kontekstis välja toonud lapse arengu uurijate analüüsides vanuseid 3, 7 ja 12 iseloomustavad muutused just selles osas, mis töö koostaja hinnangul puudutavad lapse ära kuulamist ja tema arvamusega arvestamist. Psühholoogide seisukohtadest lähtuvalt toimuvad nimetatud vanustes lapse arengus uute perioodide algus, mis toovad lapse arengus kaasa suuri muudatusi.

Seadusandja on lapse kohtumenetluses osalemise ja arvamuse avaldamisega seoses sätestanud ka eapiirid 10, 14 ja 15, kuid arengupsühholoogide periodiseeringutes on need pigem jäänud teiste piirvanuste hulka ning mingeid tähelepanuväärsemaid muudatusi lapse arengus kaasa ei too. Seega teeb magistritöö autor järelduse, et eapiiride 7 ja 12 sätestamine kohtumenetlust reguleerivates seadustes on arengupsühholoogia põhimõtete kaudu põhjendatud, ülejäänud vanuste puhul jääb seos üsna nõrgaks.

Samas, kui arvestada kriitikat, mida psühholoogide seisukohtade osas on tehtud ning seda, et psühholoogid ise on paljudes asjades eriarvamustel, pole ka magistritöö koostaja jaoks piisavalt selge, millises vanuses, missugused ja millises ulatuses muutused lapse arengus tegelikult ikkagi toimuvad.

Üldjoontes ühendab lapse arengu uurijaid asjaolu, et nad periodiseerivad lapse arengu. Samas eristuvad nad selles, et arenguetappide vanusepiirid ning ka sisuline iseloomustus on vähese kattuvuse kõrval pigem erinev. Perioodide kestvuse, vahelduse kiiruse ja ka nimetuste osas ollakse eriarvamusel, näiteks Vögtski ja Erikson näevad lapse arengut lausa kriisidena. Ühisel nõul ollakse aga selles, et perioodid on üksteisele järgnevad ning iga järgmine samm on omavahel seotud.

Eriarvamusel ollakse arenguastmete jäikuse osas. Näiteks Piaget rõhutab lapse vaimse arengu astmelisust, kuid ameerika psühholoog J. Bruner, kes peamiselt uuris kognitiivset psühholoogiat, jõudis järeldusi, et vaimsete võimete areng ei toimu tegelikult selgepiiriliste astmete alusel, vaid laps omandab teadmised kogemuste suurenemise kaudu²⁵⁶. Lisaks on hilisemalt leitud, et astmelised arenguseaduspärasused iseloomustavad pigem mingit konkreetset ainevaldkonda kui kogu tegevusvaldkonda²⁵⁷.

Kritiseeritakse ka muid Piaget'i seisukohti, mille puhul käesoleva töö autor on nõus sellega, et tänapäeva lapsed on kompetentsemad ning sotsiokultuurilise keskkonna mõju lapse kognitiivsele arengule on suurem kui Piaget'i teoorias²⁵⁸.

Kuigi Piaget' määratles lapse arengu periooditi, siis sätestatud ealised piirid on tema enda hinnangul ligikaudsed, sest lapse areng on individuaalne²⁵⁹. Ka Kohlbergi tõendeid eraldi arenguetappide kohta ei peetud eriti tugevateks²⁶⁰. Fisher ja Rose annavad oma arengutsüklite mudelile hinnangu, et seda ei tohiks võtta arengu astmelisuse kinnituseks. Nende hinnangul ilmnevad järsud muutused mõtlemisviisis ainult siis, kui inimeselt uleb oma vaimset potentsiaal täiel määral kasutada.²⁶¹

Lisaks seostuvad töö koostaja hinnangul psühholoogide periodiseeringute vanuseastmetega järgnevad probleemkohad ja küsitavused:

- Teatud allikates puuduvad perioodide juures konkreetsed numbrilised vanused, mis näitab, et areng toimub küll astmeti, kuid iga inimese puhul võin see seostuda eri vanusega. Nt Eriksoni periodiseeringus on märgitud perioodi number ning seda puudutava ea kohta nimetus koolieelne iga, nooruki iga jms.²⁶²
- Eri autorite käsitlustes on ühe ja sama perioodi kohta eri vanused. Nt on ühes allikas märgitud Eriksoni initsiatiivi periood 3.-7. eluaastal²⁶³ ja teises vanus 3.-5. eluaastal²⁶⁴.
- Eri psühholoogide hinnangul kujuneb lapsel üks ja sama oskus välja erinevatel vanuseperioodidel. Nt kujuneb lapsel oskus teiste inimeste seisukohtadega arvestada

²⁵⁶ Krull, E. (viide 174), lk 104.

²⁵⁷ Samas, lk 106.

²⁵⁸ Kivi, L. (viide 163), lk 14.

²⁵⁹ Lindgren, H. C. (viide 65), lk 44.

²⁶⁰ McLeod, S. A. (viide 232), lk 4.

²⁶¹ Kivi, L. (viide 163), lk 17.

²⁶² Krull, E. (viide 174), lk 56-57.

²⁶³ Kivi, L. (viide 163), lk 30.

²⁶⁴ McLeod, S. A. (viide 219), lk 2.

Kohlbergi vaadete kohaselt 10-aastasena²⁶⁵, kuid Piaget'i hinnangul juba varem, so 7 aasta vanuselt²⁶⁶.

Ka käesoleva magistritöö koostaja on teatud tõekspidamistes kriitikutega samal arvamusel, sest praktiline töö lastega on näidanud, et paljude oskuste teke on individuaalne ja ei ole seotud konkreetselt vanusega. Lapse arendamisel on väga oluline roll kogu ümbritseval keskkonnal, mida laiem ja aktiivsem on lapse suhtlusring, seda kiiremini areneb kõne ja selle kaudu ka mõtlemine. Lisaks võib uurimistöö autor kinnitada, et kui lapse arengut on järjepidevalt ja eesmärgipäraselt suunatud, siis suudab laps koolieelses vanuses teha loogilisi järeldusi teda ümbritseva maailma kohta.

Võttes aluseks psühholoogide seisukohad lapse arenguliste muutustega seoses lapse osalemise ja ära kuulamisega kohtumenetluses ning töö autori pedagoogilise tegevuse kogemus, ei ole magistritöö koostaja hinnangul kõikide seaduses sätestatud eapiiride määramine põhjendatud. Lisaks, arvestades psühholoogide enesekriitikat, kriitikute eriarvamusi lapse arenguseaduspärasuste kohta üleüldiselt ning muid märgitud probleemkohti, ei ole käesoleva töö autor kindel seadustes kehtestatud vanusepiiride vajalikkuses. Magistritöö autori ettepanekul võiks õigusselguse mõttes olla tsiviil- ja halduskohtumenetluses lapse osalemise ja ära kuulamise osas sätestatud vaid üks vanusepiir, milleks on kolm eluaastat nimetatud menetlustoimingute miinimumvanusena. Laps tuleks kohtumenetluses teda puudutavas küsimuses ära kuulata igal juhul ning otsuse tegijal lõppotsuse tegemisel arvestada lapse arengutasemega oma arvamuse kujundamisel ja väljendamisega²⁶⁷. Seega põhirõhk on lapse küsitlaja tegevuse sisulisel poolel, mille käsitlemine ei mahu käesoleva magistritöö raamidesse. Kuidas eriliiki kohtumenetlustes lapse küsitlemist läbi viia, sellekohane käsiraamat on välja antud 2016. aastal²⁶⁸.

²⁶⁵ Leppik, P. (viide 173), lk 54.

²⁶⁶ Niiberg, T. (viide 209), lk 49.

²⁶⁷ Liiv, E. (viide 32), lk 258.

²⁶⁸ Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K. Lapse küsitlemise käsiraamat. [Võrguteavik] Tallinn: Justiitsministeerium 2016.
Arvutivõrgus:
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/lapse_kusitlemise_kasiraamat_2016_0.pdf (24.04.2021)

KOKKUVÕTE

Lapse kui inimõiguste subjekti kaitse rahvusvahelisel tasandil sätestati 1989. aastal vastu võetud laste õiguste konventsioonis (LÕK), mille artikkel 12 annab lapsele õiguse olla ära kuulatud. Viimast nii kõikides last puudutavates küsimustes kui ka teda puudutavas kohtumenetluses. Riigiselt annab laiapõhjalise õiguse lapse arvamuse avaldamisele lastekaitseseadus ning perekonnaseadus, vastavat õigust kohtumenetluses reguleerivad käesoleva töö temaatikast lähtuvalt tsiviilkohtumenetluse seadustik (TsMS) ja halduskohtumenetluse seadustik (HKMS).

Käesoleva magistritöö eesmärk oli välja selgitada kas ja kuidas on Eesti seadustesse üle võetud LÕK artikli 12 lõike 2 nõuded. Lisaks analüüsiti, kas tsiviil- ja halduskohtumenetluses osalevate laste erinevates vanusepiirides on mingi süsteemsus ja kooskõla või see puudub. Lisaks asjaolu, kuidas seadusandja on põhjendanud eri eapiiride seadmist ning kas arengupsühholoogia põhimõtted toetavad seaduses sätestatud laste õiguste ja kohustustega seotud eapiire.

Püstitatud uurimisküsimustele vastuste saamiseks käsitles magistritöö koostaja töö temaatikat kolmes peatükis. Uurimistöö esimeses peatükis selgitas töö autor LÕK artikli 12 põhimõtteid ning analüüsis lapse arvamuse avaldamise õigust riigisese õiguse tasandil sh tsiviil- ja halduskohtumenetluses. ÜRO Lapse Õiguste Komitee (Komitee) selgituste kohaselt peab artikli 12 lg 2 rakenduma kõikide last puudutavate asjakohaste kohtumenetluste kohta²⁶⁹. Käesolev töö käsitleb nimetatud nõude rakendamist tsiviil- ja halduskohtutes menetletavate kaasuste puhul. Eelnevalt nimetatud menetlusseadustikke analüüsides võib magistritöö autor tõdeda, et tsiviil- ja halduskohtumenetluses on lapsele üldiselt tagatud õigus oma seisukohti väljendada teda puudutavates küsimustes, kuid selles osas on ka teatavaid puudujääke, mida töö koostaja on analüüsinud töö põhiosas.

Komitee soovib kehtestada seadusandlikud meetmed kohtumenetluses otsuse tegijaid selgitama mil määral on lapse arvamusega arvestatud ning millised on tagajärjed lapse jaoks. Lisaks soovib Komitee ära kuulamise keskkonna, arusaadavuse kui ka eakohasuse kohta. Eelnevalt nimetatud, va eakohasus, ei kuulu käesoleva magistritöö raamidesse ning seega magistritöö koostaja nende nõuete vastavust ei hinda.

²⁶⁹ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 8.

Esimese peatüki kokkuvõttena võib järeldada, et põhiosas on LÕK artikli 12 lõikest 2 tuleneva lapse õigusega olla ära kuulatud teda puudutavas kohtumenetluses riigisisel tasandil arvestatud. Kuigi Komitee on seisukohal, et lapse õigus oma seisukohta väljendada ei peaks olema seotud konkreetse vanusepiiriga, sest laps on võimeline oma seisukohti kujundama varajasest vanusest alates²⁷⁰, siis riigisisel tasandil on lapse õigus ära kuulamisele seotud vastavalt kohtumenetlusliigile kindlate vanusepiiridega. Kuigi käesoleva magistritöö koostaja on samal seisukohal Komitee vaatekohaga, peab töö autor põhjendatuks seadustes vanusepiiri määramist selliselt, et kohtumenetluses arvamust avaldava lapse madalaimaks vanusepiiriks võiks olla 3 eluaastat. Viimane seisukoht toetub õiguskirjanduses välja toodud arvamusele²⁷¹, et lapse ärakuulamine on põhjendatud juba isegi lapse kolmandast eluaastast; kohtunike juhendmaterjalile (Lisa); arengupsühholoogide hinnangutele ning uurimistöö koostaja praktilisele pedagoogilise töö kogemusele lastega vanuses 2-7 eluaastat. Isegi, kui lapse kõne areng kolme aastaseks ei ole veel väga hea, soovitab Komitee tunnustada ka lapse sõnadeta väljendusviise. Viimane annab võimaluse saada infot lapse arusaamade ja eelistuste kohta juba väga varajases eas.²⁷² Samas TsMS-i kommentaarides on avaldatud seisukoht, et laps väljendab oma mõtteid, soove, eelistusi nõ võõrale inimesele arusaadavalt alles siis, kui ta on piisavalt vana²⁷³. Lisaks tuleb lapse ära kuulamise puhul arvestada asjaoluga, et lapse tähelepanu on lühiajaline ning lapsel võib esineda võõraste inimeste ja võõra keskkonna kartust. Magistritöö koostaja arvates ei ole antud juhul küsimus arvamust avaldava lapse vanuse, vaid last ära kuulava inimese töö sisus. Selleks, et saada lapsega kontakt, ükskõik millises vanuses, peab ta last, tema tausta, harjumusi, eelistusi väga hästi teadma.

Magistritöö teises peatükis selgitas töö koostaja lapse põhiõiguse ning tsiviil- ja halduskohtumenetlusteovõime mõistet seoses kohtumenetluses osalemisega. Lisaks selgus nimetatud peatükis, et lapse õigus avaldada oma arvamust teda puudutavas kohtumenetluses saab toimuda vahetult ehk laps osaleb menetluses iseseisvalt. Teise variandina on seadusandja sätestanud võimaluse, et last esindab kohtumenetluses esindaja – lapse hooldusõiguslik vanem või eestkostja või kohtu poolt määratud esindaja. Millise olukorra puhul, milline osalemise viis on sätestatud, seda käsitleb magistritöö autor töö põhiosas ning teise peatüki kokkuvõttes.

²⁷⁰ Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

²⁷¹ Kõve, V. komm § 552¹/3.2.a.

²⁷² Lapse Õiguste Komitee. (viide 9), lk 6.

²⁷³ Kõve, V. komm § 552¹/3.2.a.

Magistritöö esimeses ja teises peatükis selgitas töö koostaja välja käsitletavates kohtumenetlustes lapse ära kuulamise ja osalemisega seotud eapiirid. Analüüsis TsMS-i ja HKMS-i sätteid seoses lapse kohtumenetluses ära kuulamise ja osalemisega selgus, et vastavalt kohtumenetlusliigile on sätestatud kindlad eapiirid. Kuna käsitletavate kohtumenetlusliikide puhul kattub vaid üks vanus, 15-eluaastat, siis magistritöö koostaja hinnangul ei saa väita, et vanusepiirides on mingi süsteemsus ja kooskõla. Konkreetsed seadusesätted eapiiridega on välja toodud esimese peatüki kokkuvõttes.

Lisaks analüüsis töö autor töö kahes esimeses peatükis seda, mille alusel on seadusandja kehtestanud erinevad eapiirid lapse õigusele kohtumenetluses arvamust avaldada ja osaleda. Kuna käsitletud allikates on seadusandja väga napolisõnaliselt põhjendanud konkreetsete eapiiride sätestamist, siis sellest tulenevalt analüüsis magistritöö koostaja töö kolmandas peatükis lapse arengut uurinud psühholoogide seisukohti lapse arenguliste muudatuste kohta. Kokkuvõttes saab uurimistöö autori hinnangul tõdeda, et eapiiride 7- ja 12- eluaastat sätestamist kohtumenetlust reguleerivates menetluslikes seadustes saab arengupsühholoogia põhimõtete kaudu põhjendada. Teiste vanuste puhul – 10, 14 ja 15 - jääb side nõrgaks. Mis muidugi ei tähenda, et seadusandja ei võinud kehtestada eapiire mingil muul kaalutlusel, mis võis olla konkreetse seaduse läbirääkimistel saavutatud üldine kokkulepe erakondade maailmavaadetest tulenevalt.

Lapsel on üleüldine õigus rääkida kaasa kõiges, mis teda puudutab. Kohtumenetluses koosneb lapse ära kuulamise õigus kahest osast: laps peab olema ära kuulatud st, et ta peab saama oma arvamust avaldama. Teine osa on lapse arvamusele kohase kaalu andmine. Mida noorem on laps, seda olulisem on vanema arvamuse ja otsustuse osakaal. Mida vanemaks ja vaimselt küpsemaks laps saab, selle võrra kasvab lapse enda seisukoha tähtsus. Seega ei ole magistritöö autori hinnangul küsimus eapiiris, millal lasta lapsel arvamust avaldada teda puudutavates küsimustes, vaid pigem selles, milline kaal otsuse langetamisel lapse arvamusele anda. Mida noorem on laps, seda väiksem on tema tahte osa asja lõplikul otsustamisel. Seda põhjusel, et väikelaps ei ole võimeline ise oma tahet kujundama²⁷⁴.

Arengupsühholoogide seisukohti analüüsis jõudis magistritöö koostaja arvamusele, et kohtumenetluses lapse ära kuulamise eapiiridena kehtestatud vanused on osaliselt aktsepteeritavad. Kuid hinnates psühholoogide endi ning nende kriitikute arvamusi, asub töö

²⁷⁴ Kõve, V. komm § 552¹/3.3.a.

koostaja seisukohale, et ka arengupsühholoogia põhimõtetest lähtudes ei peaks TsMS-is ja HKMS-is praegusel kujul sätestatud eapiire olema.

Lõppkokkuvõttes on käesoleva magistritöö koostaja seisukohal, et tsiviil- ja halduskohtumenetluses peaks seoses lapse ära kuulamise ja osalemisega olema seadustes sätestatud vaid üks eapiir nimetatud menetlustoimingute miinimumvanusena – 3 eluaastat. Praktilistes juhendites saab anda täpsemad suunised, millises vanuses ja millise küpsusastmega laps milleks võimeline on.

THE RIGHT AND THE ABILITY OF A CHILD TO EXPRESS HIS OPINION AND PARTICIPATE IN CIVIL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS CONCERNING HIM AND THE PART OF DEVELOPMENT PSYCHOLOGY IN IT

Summary

Children have the same human rights as adults. The first international document focusing purely on human rights was UN Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948. The rights of children are enacted at international level in the Convention on the Rights of the Child (CRC), adopted in 1989. Legally, this meant that children had to be treated as individuals with fundamental human rights. Before that, children were taken as beings who were not yet human beings, and therefore the child was viewed as the object of the law. The introduction of the CRC was intended to emphasise that a child like an adult is a person with all the rights, which applies to all children regardless of age, gender, nationality or other specificities.

The 18-year limit of adulthood means that the law determines what is allowed to adults is not allowed at all or is partially permitted for a child. At the same time, under 18s also have different rights and obligations according to different ages. Among other things, the legislator has set different age limits for the hearing and participation of the child in civil and administrative proceedings.

The problem with this master's thesis is that the Committee stresses that Article 12 does not set an age limit on the child's right to express his or her views. This includes the publication of the child's opinion in national court proceedings. Although Estonia joined the CRC in 1991, which means that the CRC takes precedence over national rules on the rights of the child, it was written in 2005 that according to the national system, children are given legal rights when reaching to a certain age, not when they reach the necessary maturity and ability to use that right. Unfortunately, we are generally in the same position at the moment.

The aim of this master's thesis is to find out whether and how the requirements of Article 12 (2) of the CRC have been transposed into Estonian law. The aim is also to determine on the basis of which the legislator has set different age limits for the child's right to express an opinion and participate in civil and administrative court proceedings. In addition, the aim of the research is to find out how the basic views of developmental psychology support the establishment of different age limits.

Research questions based on the aim of the work:

1. whether and how national law considers the child's right to be heard in court proceedings concerning him or her under Article 12 (2) of the CRC;
2. how the child can participate in national civil and administrative court proceedings;
3. the age at which children have been granted the right to participate in court proceedings and to express an opinion;
4. on the basis of which the legislator has set different age limits for participation in court proceedings and the expression of an opinion;
5. whether the principles of child developmental psychology have been considered in setting different age limits in court proceedings.

Based on the previously stated objectives and the resulting research questions, the master's thesis is divided into three major chapters. The first chapter of the paper deals with the child's right to express an opinion both in matters concerning him or her in general and more narrowly in civil and administrative court proceedings. The second chapter of the master's thesis focuses on the child's fundamental right to participate in court proceedings. An overview of the child's active legal capacity and his or her capacity for civil and administrative court proceedings is provided. In addition, it is analysed when the child can participate in the court proceedings through a representative and when independently. Both chapters note the child's different age limits for hearing and participating in court proceedings. In order to better understand the skills and abilities of children of the respective age, the third part of the work focuses on the principles of child developmental psychology and their connections in setting different age limits for child participation, hearing and considering opinion in court proceedings.

According to the UN Committee on the Rights of the Child, Article 12 (2) must apply to all relevant court proceedings concerning a child. This work deals with the application of this requirement to cases pending before civil and administrative courts. Analysing the above-mentioned procedural codes, the author of the master's thesis can state that in civil and administrative court proceedings, the child is generally guaranteed the right to express his or her views on issues concerning him or her, but there are also certain shortcomings in this regard.

In conclusion, it can be concluded that, for the most part, the child's right to be heard under Article 12 (2) of the CRC has been considered at national level in court proceedings concerning him or her. Although the Committee considers that the child's right to express his or her views should not be linked to a specific age limit, as the child is able to form his or her views from an early age, at national level the child's right to be heard is subject to certain age limits. Although

the author of this master's thesis shares the views of the Committee, the author considers it justified to define the age limit in law in such a way that the minimum age of a child expressing an opinion in court proceedings could be 3 years. The latter position is also based on the opinion expressed in the legal literature that the hearing of a child is justified even from the age of three. Judges have received specific instructions for questioning children in criminal proceedings, but in the opinion of the author of this paper, these instructions would also be very suitable for hearing children in civil and administrative court proceedings, precisely because the issues that the child understands are highlighted. In addition, the hearing of a 3-year-old child in court is based on the assessments of developmental psychologists and the practical pedagogical experience of the researcher in working with children.

Even if the child's speech development at the age of three is not yet very good, the CRC recommends recognizing the child's non-verbal expressions. The latter provides an opportunity to get information about the child's perceptions and preferences at a very early age. It has been published that a child expresses his thoughts, desires, relationship preferences to a so-called stranger only when he or she is old enough. In addition, the hearing must consider that the child's attention is short-lived and that the child may have fears about strangers and the unfamiliar environment. In the opinion of the author of the master's thesis, in this case, the question is not the age of the child expressing an opinion, but the content of the work of the person hearing the child. In order to get in touch with a child, at any age, the child, his or her background, habits and preferences must be known very well.

The right of a child to express his or her opinion in domestic civil and administrative court proceedings concerning him or her can be exercised directly, ie the child participates in the proceedings independently. Alternatively, the legislator has provided for the possibility that the child is represented in court proceedings by a representative - a parent with custody of the child or a guardian.

The originator of the work observes the appropriateness of participation in court proceedings and hearing on the basis of age limits provided by law. Depending on the type of court proceedings, certain age limits have been set. The child has the right to express an opinion and participate in civil court proceedings at the age of 7, 10, 14 and 15 and in administrative court proceedings at the age of 12 and 15. As there is only one age, 15 years, overlapping in the types of court proceedings in question, according to the author of the master's thesis, it cannot be said that there is any systematic and consistent age limit.

In the sources discussed, the legislator has very briefly substantiated the establishment of specific age limits in relation to the hearing of a child and participation in court proceedings. Thus, the author of the master's thesis analysed the views of psychologists who studied the child's development on the child's developmental changes. In conclusion, according to the author of the research, it can be stated that the provision of 7- and 12-year-old age limits in procedural laws regulating court proceedings can be justified through the principles of developmental psychology. For other ages - 10, 14 and 15 – the communication remains weak. Which, of course, does not mean that the legislature could not set age limits for any other consideration, which could have been the general agreement reached in the negotiations on a particular law based on the parties' worldviews.

The child has the universal right to have a say in everything that concerns him or her. In court proceedings, the child's right to be heard consists of two parts: the child must be heard, ie he or she must be able to express his or her views. The second part is to give weight to the child's opinion. The younger the child, the more important the parent's opinion and decision. The older and more spiritually mature a child is, the more important the child's own position is. Thus, in the opinion of the author of the master's thesis, the question is not just when to let the child express an opinion on the issues concerning him or her, but rather which proportion can be given to the child's opinion when making a decision. The younger the child, the smaller the part of his or her will in the final decision. This is because the toddler is not able to shape his own will. Analysing the views of developmental psychologists, the author of the master's thesis came to the opinion that the ages set as the age limits for hearing a child in court proceedings are partially acceptable. However, judging by the opinions of psychologists themselves and their critics, the compiler of the work is of the opinion that, even in the light of the principles of developmental psychology, there should be no age limits in the current form in the codes of civil and administrative court proceedings.

In conclusion, the author of this master's thesis is of the opinion that in civil and administrative court proceedings, in connection with the hearing and participation of a child, only one age limit should be provided by law as the minimum age for these proceedings - 3 years. Practical guides can provide more detailed guidance on what age and level of maturity a child is capable of.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. - Juridica 2001/Eriväljaanne. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=2001_eriv_ljaanne_p_hi_igused_eesti_p_hiseaduses
2. Bachmann, T., Maruste, R. Psühholoogia alused. Tallinn: Ilo 2011.
3. Butterworth, G., Harris, M. Arengupsühholoogia alused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002.
4. Eesti keele instituut. Eesti keele seletav sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009. Arvutivõrgus: <http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=v%C3%A4hemalt>
5. Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisea langetamiseks eelnõu 703 SE juurde. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/b0f58e59-bf36-40e3-bbd7-3aff08428bdf/Eesti%20Vabariigi%20p%C3%B5hiseaduse%20muutmise%20seadus%20kohaliku%20omavalitsuse%20volikogu%20valimistel%20valimisea%20langetamiseks>
6. Gornischeff, K. Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahendi piloteerimine Eestis. Raport. Tallinn, 2015. Arvutivõrgus: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_headolu/et_laste_osalusprojekt_raport_2015_21_07_2015.pdf
7. Justiitsministeeriumi tellimusel on valminud lapsesõbraliku menetluse veebileht, mille kaudu saavad asjakohased juhised laps, tema seaduslik esindaja ning spetsialist. Arvutivõrgus: <https://www.lastekaitseliit.ee/et/2020/11/valmis-lapsesobraliku-menetluse-veebileht/>
8. Juurak, R. Lev Võgotski teooria täna. – Haridus 2007/7-8. Arvutivõrgus: https://haridus.opleht.ee/Arhiiv/7_82007/2-7.pdf
9. Karlep, K. Lev Võgotski ideede aktuaalsus tänapäeval. – Haridus 2005/8. Arvutivõrgus: <https://haridus.opleht.ee/Arhiiv/082005/30-35mustv.pdf>
10. Kerstna-Vaks, K. Hagita menetluse üldised küsimused. Riigikohtu praktika. – Juridica 2011/5.
11. Kivi, L., Sarapuu, H. (koost). Laps ja lasteaed: lasteaiaõpetaja käsiraamat. Tartu: Atlex 2005.
12. Kõve, V. jt (koost.) Tsiviilkohtumenetluse seadustik I. I-V osa (§-d 1-305): kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2017.

13. Kõve, V. jt (koost.) Tsiviilkohtumenetluse seadustik III. XI-XV osa (§-d 475-759): kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2018.
14. Krull, E. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001
15. Kukkes, K., Teelahk, N. Menetlusõiguse normi rikkumise tõttu ringkonnakohtult maakohtule tagasi saadetud tsiviilasi. – Juridica 2018/9.
16. Kulderknap, E. (koost.). Lapse arengu hindamine ja toetamine/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2008.
17. Kulderknap, E. (koost.). Üldoskuste areng koolieelses eas/Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Studium 2009.
18. Lapse õigused ja heaolu. Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/et/lapse-oigused-ja-heaolu-0>
19. Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat. Luxembourg: Euroopa Liidu väljaannete Talitus 2016. Arvutivõrgus: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_et.pdf
20. Lapse õiguste Komitee. Üldkommentaar nr 12 lapse õigus olla ära kuulatud (eesti keeles), ÜRO (2009) Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/%C3%9CRO-Lapse-%C3%95iguste-Komitee-%C3%9Cldkommentaar-nr-12-Lapse-%C3%B5igus-olla-%C3%A4ra-kuulatud-eesti-keeles.pdf>
21. Lapse Õiguste Komitee. Lõppjärelused Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta. 08.03.2017, CRC/C/EST/CO/2-4 Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/et/lapse-oigused-ja-heaolu-0>
22. Lasteombudsmani infomaterjalide alt leiab materjale nii lapsele, lapsevanemale kui spetsialistile seoses esmase kokkupuutega politseiga, psühholoogilise ja psühhiaatrilise abi saamise võimalustega jms. Arvutivõrgus: <https://www.oiguskantsler.ee/et/infomaterjalid>.
23. Laugus, R. Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2012. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/26647>
24. Leheste, G. Nelja ministeeriumi ühine seisukoht: seksuaalse enesemääramise eapiiri tõstmise teema vajab põhjalikku läbiarutamist. – Delfi 16.03.2021. Arvutivõrgus: <https://sport.delfi.ee/artikkel/92861319/nelja-ministeeriumi-uhine-seisukoht-seksuaalse-enesemaaramise-eapiiri-tostmise-teema-vajab-pohjalikku-labiarutamist>
25. Leppik, P. Lapse arendamine on huvitav: (arengupsühholoogilisi põhimõtteid). Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus 1999.

26. Leppik, P. Lapse ja tema mõtlemise arendamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004.
27. Liiv, E. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses. - Juridica 2006/4.
28. Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K. Lapse küsitlemise käsiraamat. [Võrguteavik] Tallinn: Justiitsministeerium 2016. Arvutivõrgus:
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/lapse_kusitlemise_kasiraamat_2016_0.pdf
29. Lindgren, H. C., Suter, W. N. Pedagoogiline psühholoogia koolipraktikas. Tartu: Tartu Ülikool 1994.
30. Madise, Ü. jt (peatoim.) Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2020. Arvutivõrgus:
<https://pohiseadus.ee/sisu/3480>
31. Madise, Ü. jt (toim.) Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2012.
32. Merusk, K., Pilving, I. (koost.). Halduskohtumenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2013.
33. Mis on lapse õiguste konventsioon? Arvutivõrgus:
<https://www.oiguskantsler.ee/et/mis-lapse-%C3%B5iguste-konventsioon-0>
34. McLeod, S. A. Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development. – Simpli Psychology 2018 (May 03), lk 2. Arvutivõrgus:
<https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html>
35. McLeod, S. A. Kohlberg's stages of Moral Development. – Simpli Psychology 2013 (October 24), lk 2. Arvutivõrgus: <https://www.simplypsychology.org/kohlberg.html>
36. Niiberg, T., Linnas, M. Laps läheb lasteaeda. Tartu: Atlex 2007.
37. Pedak, P. (toim.) Laste õigused: ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. Tallinn: Lastekaitse Liit 2005.
38. Projekt „Alaealise erikohtlemise süsteemi loomine “. Arvutivõrgus:
<https://www.just.ee/et/alaealiste-erikohtlemine>
39. Pöder, M., Sutrop, M., Valk, P. (koost.). Väärtused iseloom ja kool: väärtuskasvatuse kogumik. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2009.
40. Psühhiaatrilise abi seaduse § 3 muutmise seadus eelnõu 115 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/46227e22-05df-4e31-b982-0cdd490dfd52/Ps%C3%BChhiaatrilise%20abi%20seaduse%20%C2%A7%203%20muutmise%20seadus>

41. Seletuskiri halduskohtumenetluse seadustiku eelnõu 755 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/377d3bd5-b99a-4563-da3c-75c74c1edd86/Halduskohtumenetluse%20seadustik>
42. Seletuskiri lastekaitseseaduse eelnõu 677 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f3beec87-7eaf-4aad-afa0-aacbde93a4c/Lastekaitseseadus>
43. Seletuskiri perekonnaseaduse eelnõu 55 SE juurde. Arvutivõrgus:
[https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/982033c7-c2e1-2ce6-0479-ef2bf925488b/Perekonnaseadus%20\[55%20SE%20II-2\]](https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/982033c7-c2e1-2ce6-0479-ef2bf925488b/Perekonnaseadus%20[55%20SE%20II-2])
44. Seletuskiri tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu 518 SE juurde. Arvutivõrgus:
www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/8837ac35-4e0d-32fa-ac16-7abe49d4967a/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20eelnou (20.02.2021)
45. Seletuskiri tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse eelnõu 194 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/57af5aca-06a7-159e-7d61-03607a2dce5e/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20ja%20sellega%20seotud%20seaduste%20muutmise%20seadus>
46. Seletuskiri tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu 83 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/cd21fdc0-a705-34a0-8731-e8e4f4b30687/Tsiviilkohtupidamise%20seadustik>
47. Seletuskiri tsiviilseadustiku üldosa seaduse eelnõu 515 SE juurde. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/b226703a-6b23-31e6-86cd-9c3a6200037a/Tsiviilseadustiku%20%C3%BCldo>
48. Simanson, R. Lapse õigused: ainekava 5-7 aastaste laste õpetamiseks koos metoodiliste soovitusetega. Tallinn: Lastekaitse Liit 2004.
49. Tall, K. E-kursuse „Developmental Psychology“ materjalid. Tartu: Tartu Ülikool 2012. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/25428>
50. Tiivel, R. Sissejuhatus tsiviilõigusesse: seadused seisuga 1. juuli 2011. Tallinn: Agitaator, 2011.
51. Tiko, A. Klassikalisi artikleid vene arengupsühholoogiast. Tallinn: Ilo 2006.
52. Triipan, M. Proportsionaalsuse põhimõtte põhiõiguste kaitsel. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2005. Arvutivõrgus:
<http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/631/triipan.pdf>

53. Tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu 518 SE. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/8837ac35-4e0d-32fa-ac16-7abe49d4967a/Tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20eeln%C3%B5u>
54. Tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu 83 SE. Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/cd21fdc0-a705-34a0-8731-e8e4f4b30687/Tsiviilkohtupidamise%20seadustik>
55. Tuulik, M. Pöörane teismeline. Tallinn: OÜ Vali Press 2018.
56. Valma, K. Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistritöö. Tallinna Ülikool, 2012.
Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Valma.pdf>
57. Varul, P. jt (koost.). Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne. [Võrguteavik] Tallinn: Juura: Juura [levitaja] 2020. Arvutivõrgus:
https://tsiviilseadustiku-ylldosa.juuraveeb.ee/sisu/32346/_7_fuusilise_isiku_oigusvoime
58. Verhellen, E. Lapse õiguste konventsioon: konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad. Tallinn: Lastekaitse Liit, 2006.
59. Võsu, S. Lapse ärakuulamine: kasutatavad praktikad tsiviilkohtumenetluses. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2015. Arvutivõrgus:
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/48041>
60. Ward, S. Terane laps. Tallinn: Varrak 2015.
61. Õiguskantsleri seisukoht teemal „Elatise kohtuasja menetluskulude väljamõistmine lastelt“, 21.01.2019 nr 6-8/190028/1900378. Arvutivõrgus:
https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Elatise%20kohtuasja%20menetluskulude%20v%C3%A4ljam%C3%B5istmine%20lastelt.pdf
62. Üldkommentaar nr 12 lapse õigus olla ära kuulatud (eesti keeles), ÜRO (2009)
Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/%C3%9CRO-Lapse-%C3%95iguste-Komitee-%C3%9Cldkommentaar-nr-12-Lapse-%C3%B5igus-olla-%C3%A4ra-kuulatud-eesti-keeles.pdf>

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

63. Eesti Vabariigi põhiseadus. RT 1992, 26, 349... RT I, 15.05.2015, 2.
64. Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. – BGB I 2008 I S 2586, 2587; 2016 I S 2222.
Arvutivõrgus: <https://www.gesetze-im-internet.de/famfg/BJNR258700008.html>
65. Lastekaitseseadus. RT I, 06.12.2014, 1 RT I, 12.12.2018, 49.
66. Perekonnaseadus. RT I 2009, 60, 395 ... RT I, 09.05.2017, 28
67. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. RT I 2002, 35, 216 ... RT I, 23.05.2020, 4
68. Lapse õiguste konventsioon. RT II 1996, 16, 56.
69. Karistusseadustik. RT I 2001, 61, 364 ... RT I, 10.07.2020, 18.
70. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. RT I 2005, 26, 197 ... RT I, 04.01.2021, 41.
71. Halduskohtumenetluse seadustik. RT I 23.02.2011, 3 ... RT I, 13.03.2019, 54
72. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. RT II 2010, 14, 54.
73. ÜRO Inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus: <https://vm.ee/et/uro-inimoiguste-ulddeklaratsioon>

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

74. EIKo 18249/02, *C. vs. Soome*.
75. RKPJKo 11.12.2012 nr 3-4-1-20-12
76. TMK_m 20.04.2016 nr 4-16-2179
77. RKTK_m 17.11.2015 nr 3-2-1-127-15
78. RKTKo 05.06.2012 nr 3-2-1-68-12
79. RKHKo 30.11.2006 nr 3-3-1-42-06
80. RKHK_m 18.12.2006 nr 3-3-1-83-06
81. TMK_m 20.04.2016 nr 4-16-2179

LISA: Juhis eakohaste küsimuste esitamiseks laste ülekuulamisel

Euroopa Majanduspiirkonna ja Nõrge toetusel 2014-2021
 Programmi "Local Development and Poverty Reduction"
 Rahvusvahelise kindlaksmääratud projekt "Alkoholi arstiabi osakond"

JUHIS EAKOHASTE KÜSIMUSTE ESITAMISEKS LASTE ÜLEKUULAMISEL

IGA	KES	MIS	KUS	KUIDAS	MILLAL	#KORDA	ASJAOLU
Lapse vanus*	Kes tegi?	Mida tegi?	Kus toimus?	Kuidas toimus?	Millal toimus?	Kui sageli?	Millistel asjaoludel?
3	XXX	XXX	XXX				
4	XXX	XXX	XXX	XXX			
5-6	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX		
7-8	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	
9-10	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX
11+	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX	XXX

XXX küsimus on eakohane

XXX küsimus võib olla mõnel juhul eakohane

Alikas: Statens Beredhet Oslo Interdisiplinaarse kompetentsi/maja

Tõlge norra keelest. Tõlkinud Urmas Orel, PPA DHTB Tõlgebüroo

*Narkootikumide on antudtoetuse märgused.